

Kihívás és eretnekség

SZÉLJEGYZETEK, ÉRTELMEZÉSEK ÉS KIEGÉSZÍTÉSEK
FRANCISC PĂCURARIU ROMÁNOK ÉS MAGYAROK
A TÖRTÉNELEM SODRÁBAN CÍMŰ ESSZÉKÖTETÉHEZ

*Odi et amo. Quare id faciam fortasse requiris.
Nescio, sed fieri sentio et excrucior.*

(Catullus)

*Gyűlölök és szeretek. Kérdeged tán, mért teszem én ezt.
Nem tudom, érzem csak: szerteszakít ez a kín.*

(Devecseri Gábor fordítása)

Az 1988. év minden bizonnyal kitüntetett helyet követel majd magának a magyar—román viszony sok évszázados krónikájában. Persze csak akkor, amikor meglesz a kellő távlat, az oly kívánatos „rálátás” a gyors egymásutánban következő események mérlegeléséhez és higgadt értékeléséhez. Az viszont máris belátható, hogy ismét új „szakasz” kezdődött e két egymásra utalt nép és nemzet bonyolult történetében. A falurombolási program meghirdetése és tervezett fölgyorsítása, az erdélyi menekültek áradata, az 1988. június 27-i budapesti tömegtüntetés, a kolozsvári magyar konzulátus bezárása, a két párt főtitkárának sikertelen aradi csúcstalálkozója, s végül az emlékezetes bukaresti diplomáciai incidens csupán kiragadott, jóllehet, önmagukon túlmutató példái egy feltartóztatatlannak tetsző és „törvényszerűnek” tűnő eseménysornak. Amely, mint a múltban oly sokszor már, máris beindította azokat a jól begyakorolt, ám annál rosszabb emlékezetű politikai reflexeket, amelyek társadalmi rendszereken átnyúlva, ideológiai tabukat cáfolva megint egyszer kiszámíthatatlan eredményű konfliktusba torkollhatnak, és bizonyosan újabb zsákutcához vezethetnek — meghirdetett céloktól, nemes szándékoktól és őszinte vágyaktól függetlenül, legalábbis alig befolyásolhatóan. S itt rögtön meg kell állnunk egy pillanatra! A krónikás ugyanis nem feledheti, hogy a régóta lappangó, gondos következetességgel szőnyeg alá söpört vitatott kérdések *Erdély történetének* 1986 végi megjelenésekor kerültek újra látványosan felszínre. A *román hivatalosság* jóllehet, a háromkötetes nagy mű közel egy évtizedes előkészületeinek minden fázisáról nyilván pontosan tájékoztatva volt, a megjelenést a *magyar politika* nyílt kihívásának minősítette, s ekként is értékelte. Holott, a szóban forgó munka a magyar történetírás *szakmai állásfoglalása* volt, igaz, egy mégoly összetett s szinte reménytelenül összekuszálódott *tudományos kérdéscsoportban*. Bár egyetlen gondolkodó ember számára sem igen lehetett kétséges, hogy egy bármily higgadt, szakszerű megközelítés a „túloldalon” a régi-új érzelmi-indulati-politikai hatásmechanizmust engedi megint szabadjárára.

Mindez ismételten a magyar és román írástudók fokozott felelősségére

irányozza figyelmünket, ha ilyen darázfészekbe — két nemzet tudatának legkritikusabb pontjához, valóságos Achilles-sarkához, s ezáltal egymásról és így önmagukról formált képéhez — merészelnek nyúlni. Amiként azt a közelmúltban Francisc Păcurariu román író is tette *Românii și maghiarii de-a lungul veacurilor* (Románok és magyarok a történelem sodrában) című több mint 500 oldalas művének közreadásával.

*

Mielőtt a mű ismertetéséhez fognék, úgy hiszem, a szerzővel is meg kell ismerkednünk, anélkül ugyanis aligha érthetjük meg indítékait, szempontjait, és — nevezzük egyelőre így — *előfeltevéseit*.

Francisc Păcurariu 1920. január 2-án született a Beszterce-Naszód megyei Tekén. Születésének dátuma azt sejteti, hogy az „interregnum” miatt talán még a bukott impérium hatóságai anyakönyvezték. Az viszont bizonyos, s ezt az író maga is megerősíti, hogy eszmélkedése ebben a háromnyelvű észak-erdélyi faluban történt. Itt, ezen az isten háta mögötti peremvidéken a Mezőség, a besztercei Szászföld és a naszódi románság keresztútján fekszik Teke (Teacă, Teckendorf), távol a világ zajától, s az erdélyi társadalomban érlelődő, eleve megkésett és csökevényes polgárosodástól. Ennek megfelelően Păcurariu gyermekkorának hangulata, tárgyi és emberi környezete úgyszólván alig különbözik például a két emberöltővel korábban, igaz, egy másik etnikai határvidéken, az Arad megyei Világoson fölserdült *Ioan Slavici* élményvilágától. Az éghajlat szélsőségesen kontinentális, forró nyarak és farkasordító hideg telek váltogatják egymást, s az embereknek keményen meg kell küzdeniük a betevő falatért. A zord viszonyok szívós, hallgatag, barázdás arcú férfiakat és dolgos, derék, kedves fehérmépeket szülnek ezen a tájon, akik, bár három nyelven beszélnek, hasonlóképpen dicsérik és félik az Istent. Ne kerteljünk, a transzilvanizmus ősforrása ez, azé a szociológiailag és kultúrtörténetileg is körülírható környezeté, amelyben Erdély népei valamiképp valóban összezsírozódhattak, szellemiségük, értékrendjük jelentősen közeledhetett egymáshoz, hiszen hazájuk egy volt: Erdély, Ardeal, Siebenbürgen, illetve — *román szempontból* — Ardeal, Erdély, Siebenbürgen.

A különbség csupán árnyalatnyinak látszik, mégis óriási, és persze *nem* az elnevezés sorrendiségén múlik. Az csupán — igaz, súlyos — *következmény*. A háromnyelvű közös haza korábbi évszázadainak *történelmi öröksége*.

Mert maradjunk egyelőre az ifjú Păcurariu eszmélkedésének első esztendeinél! Mit is tapasztalt a kolozsvári „George Barițiu” líceum (gimnázium) diákjaként? (Azaz, milyennek látszik mindaz, ami történt, *román szemmel*, tehát ugyanolyan *egyoldalúan*, mintha *csak magyar* szemüvegen át vizsgálódnánk?!) Őt idézzük tehát: „...A legfontosabb erdélyi bankok, üzemek, bányák vagy nagy kereskedelmi vállalatok főrészvényeseinek többsége 1940-ig továbbra is magyar, szász vagy zsidó volt, miként az erdélyi városok üzlet-, műhely- vagy étteremtulajdonosainak több mint nyolcvan százaléka is. A legfontosabb erdélyi városokban a magyar tannyelvű líceumok száma magasabb volt, mint a román nyelvű általános iskoláké. Erdélyben a magyar nyelvű újságok, hetilapok és folyóiratok száma sokkal nagyobb volt, mint a románoké, a magyar nyomdák termelését pedig össze sem lehetett hasonlítani a zsenge és szerény román nyomdák tevékenységével.” (7. 1.) Adott tehát a „helyzet”, hogy az Erdély „fővárosába” került román fiatalember el-

csodálkozzék, és akárcsak 150 esztendővel korábban élt értelmiségi ősei, az *Erdélyi Iskola* hajdani vezéregyéniségei, maga is gondolkodóba essék: *hogyan lehetséges ez?*

Akkor, amikor nagynevű elődei szívós és hatékony tudományos tevékenysége és sikeres politikai küzdelmei nyomán az ő tudatában immár megkérdőjelezhetetlenül, megingathatatlanul, valóságos *hittételként* az áll, hogy Erdőelve (Transsylvania) latin nyelvű őshonos népe a román, amelyet sem a népvándorlás vérzivataros századai, sem a magyar hódítás, sem a száz „gyarmatosítás” nem volt képes kizozdítani ősei földjéről, és nem tudott megingatni emberségében, toleráns, eredendő humanizmusában, amely *mindig* a letelepedett földműves őslakosság sajátja, szemben például a turáni vándornépek állhatatlan s megzabolázhatatlan fiainak természetével! (Vö.: 23—24. 1.)

Mit lehet ehhez hozzátenni? Fogadjunk el egyelőre annyit belőle, hogy ez az „állapot”, amit további adalékokkal egészíthetnénk ki a korabeli erdélyi „intelligencia” erősen magyar jellegével, és örökölt, időnként valóban lekezelő „arisztokratikus” beidegződéseivel, legalábbis *igazságtalannak* tűnik fel, és a legkülönfélébb latens konfliktusok és *frusztrációk* melegágya az erdélyi szellemi életben helyét kereső román tanulóifjúság számára. Annak ellenére, hogy századunk 20-as, 30-as éveiben már a román polgárság és értelmiség pozíciói is igen erősek az erdélyi nagyvárosokban, s épp a két világháború közötti periódus a román irodalom és egyáltalán a román szellemi élet legnagyobb felfutásának, kiteljesedésének időszaka, valóságos *aranykora*. És, ami nagyon lényeges, még épek a kommunikációs csatornák a két „intelligencia” között, van átjárás, figyelemmel kísérik egymás tevékenységét, eredményeit, ha ebből a kölcsönös odafigyelésből a rivalizálás, a gyanakvás elemei sem hiányoznak. Ebben a korántsem idillikus, ám mégis működőképes magyar—román (román—magyar) kulturális milióban keresendők tehát Francisc Păcurariu elsődleges indítékai. Ez az egyik oka a *magyar jelenség* iránti kielégíthetetlen kíváncsiságának, érzékenységének, s tegyük hozzá: ez a titka tájékozottságának, a magyar nyelv tökéletes uralásának is. Hadd előlegezzem meg már most: az utóbbi negyedszázad során megjelent román publikációk egyikében sem bukkantam ilyen csekély magyar vonatkozású elírásra, pontatlanságra. Nem is beszélve a magyar szövegek, idézetek szakszerű fordításáról és helyes értelmezéséről. Hogy ez mindennemű tudományos tevékenység alapfeltétele? Igen, az! De az utóbbi időben — a félhivatalos és hivatalos román propagandairódomal újabb nagy offenzívája során — kissé elszoktunk tőle...

Păcurariu *másik* indoka érzésem szerint az előzőnél is *fontosabb!* Talán nem tévedek nagyot, ha abban a súlyos traumában vélem felfedezni, ami a húszesztendőös román ifjút és annyi más nemzedéktársát az 1940. augusztusi bécsi döntéssel érte, érhetette. Mindaz, amit addig hallottak, olvastak a dualista Ausztria—Magyarországról, vagy a régi erdélyi feudális világról, a rendi fejlődésében megrekedt, az erdélyi (feudális) „alkotmány” sáncai közé külön (rendi) „natióként” be nem bocsátott, a „bevett” vallások közül kirekesztett, s mindezek következtében a (társadalmi) *modernizálódásban* korlátozott, bontakozó-rétegeződő rendi, majd nemzeti tudatában mélyen sértett *erdélyi románság* hátrányosan alakult korábbi történetéről, az most egyszerű megelevenedni látszott, testet öltött.

Utólag persze mi sem könnyebb, mint pártatlan bíró talárját magunkra

ölteni, s a történelem ítélőszékére kucorodva igazságot hirdetni, és porciózni elevenek és holtak fölött. Jól tudjuk, ez lehetetlen! A „krónikásban” mégis fölelevenedik néhány szüleitől, idősebb rokonától hallott beszédfoszlány, illetve egy rangos erdélyi magyar politikai szereplőtől származó olvasmány- emlékek. Eszerint a katartikus örömmámon túl, amely az észak-erdélyi magyarságon eluralkodott, a józanabb főkben már akkor ott bujkált valamiféle bizonytalanság, sőt: *félelem*. Egészen pontosan, ahogy a korszak egyik meghatározó személyisége harminc év távlatából fogalmazta: A „magyarországiak helyzetnemismeréséből eredő félelem! Erdélyi (magyar) szemmel már a csinnadrattás, „diadalmas” bevonulás is elhibázott volt. A túlzott ünneplés, a dörgő szónoklatok tömkelege a hatékonyság, a szakzszerűség rovására ment: a katonai közigazgatás, Észak-Erdély és a „trianoni ország” adminisztrációjának türelmetlen s erőltetett egységesítése, az erdélyi viszonyokat esetenként valóban alig ismerő, képzetlen magyarországi tisztviselők baklövésével, melléfogásaival megtévezve jóvátehetetlen hibák forrásává vált.¹ S ha azt is mérlegeljük, hogy a Hitler lába előtt heverő, egymásra vicSORító román és magyar kormányzat egymással versengve utasította ki, üldözte el, zárta tömegesen koncentrációs táborokba „kisebbségi” alattvalóit, az egyszerű bányászoktól az értelmiségi elitig, akkor némi fogalmat alkothatunk, mi mindent kellett elszenvednie Erdély lakosságának. Lett légyen dél-erdélyi magyar vagy észak-erdélyi román!² Mert végső soron nem az számít igazán, hogy ki kezdte az atrocitásokat, vagy a megtorlást milyen visszatorlás követte. Ennél is sokkal súlyosabban esett latba, hogy ismét felmérhetetlen kár érte az erdélyi magyarok és románok *kollektív emlékezetét, nemzeti tudatát*, egymásról kialakított képét, *image*-át, újabb „retorziók”, további torzulások (kölcsonös) előítéletek forrásává válva. De térjünk vissza a leendő író valós élményeihez és feltételezett érzéseihez!

Ha ugyanis az „Ezeréves Magyarország” részleges helyreállításának diszsonáns vonásai, ellentmondásai az erdélyi magyarok számára is olykor viszatetszőek voltak, legalábbis elbizonytalanodásukhoz vezetett, képzeljük el, mit érezhetett egy élete legfogékonyabb éveit élő, személyiségformálódásának meghatározó szakaszában levő román emberpalánta? Aki hirtelen, márról holnapra elveszítette mindazt, amiért ősei megharcoltak, és hite szerint jogosan megszereztek az egymást követő kelet- és délkelet-európai konfliktusok, majd az ugyancsak balkáni indíttatású első világháború során? Hiszen neki úgy tanították, s miért is kételkedett volna benne, hogy a versailles-i békek csupán a III. Napóleon „kedvenc eszméjének”, a „nemzetiségi-nemzeti elvnek” (principe des nationalités) következtetéseit vonták le és igazságot szolgáltatottak egy évszázados szabadságküzdelmét győzedelmesen megvívó, igazságtalanul elnyomott, nagyra hivatott népnek. Amely végre történelmi esélyt kapott, jobban mondva, csikart ki magának, hogy kontinensünk e távoli sarkában modern, egységes, civilizált európai nemzetállamot teremtsen magának. Kiküszöbölve, helyreütve, felhasználva mindazt, amit a térség előző urai elfecséreltek, elrontottak, illetve kiaknáztatlanul hagytak. Nos, ez a felemelő diadalérzet, ez a valóban óriási lehetőség látszott egyik pillanatról a másikra szertefoszlni a „magyar világ” visszatérésével, gyűlölt és rettegett rekvizitumainak, intézményrendszerének újjáéledésével. Kétségbeesésbe kergetve, valósággal sokkolva az észak-erdélyi románság legérzékenyebb képviselőit, így mindenekelőtt Păcurariu nemzedékét. Hogy nem járok nagyon messze az igazságtól, arra talán épp Francisc Păcurariu az egyik legjobb példa.

Păcurariu, aki egyébként még 1940-ben letette névjegyét néhány, a Tri-buna Ardealului c. sajtóorgánumban közölt publicisztikájával, már első, a XIX. század elején játszódó regényében (*Furtună sub Detunata* — Vihar a Detonata alatt, 1957) az érchegységi mócok elnyomattatásának okait boncolgatja. Majd *Timpul și furtunile* (kb. Viharos idők) címmel 1974 és 1983 között négy részből álló regényciklust szentel az erdélyi románok XIX—XX. századi viszontagságos történetének!

De úgy látszik, a téma nem hagyja nyugodni, képtelen kiírni magából, nem érzi elégségesnek a „regényes” megközelítést! Komoly történésznek is becsületére való kutatómunkába fog tehát, több évet áldoz e valóban „fogós”, sőt „rázós” kérdés — a mindenkori román—magyar viszony — tanulmányozásának. Történelmi stúdiumokat folytat, ám témájához mégis írószemmel közelít, így nem kötik annyira a „szakma”, a történész „céh” írott és íratlan szabályai. Ezért is tekinthetjük művét *reprezentatívnak*, a *jelenkori román nemzettudat, a század végi román önszemlélet* mérvadó alkotásának. És ha ismét a mérleg serpenyőjébe tesszük a szerző indíttatását, diplomáciai pályáját (budapesti, belgrádi, római követségi tanácsos, Buenos Aires-i, montevideói, athéni nagykövet, UNESCO-képviselő), műveltségét (a dél-amerikai és a francia irodalmak kiváló ismerője, fordítója), nyelvtudását — munkája akkor válik valóban *fontossá*, sőt: igazi kihívássá!

*

Természetesen nagyon is tudatában vagyok annak, hogy egy több mint félezer oldalas vaskos, 17 fejezetre tagolódó „opus” ismertetése, akárha nagy vonalakban is, képtelen vállalkozás. Képtelen és kivihetetlen, hiszen Păcurariu az őskor ködbe vesző évszázadaitól 1944 októberéig kíséri nyomon e két, egymástól olyannyira különböző eredetű, de egymást sok tekintetben egyenesen kiegészítő („komplementer”?) nép történetét. A vállalkozás már csak azért is oktalan lenne, mivel nincs szándékomban választott szakterületem — a XVIII—XIX. századi magyar—román közös múlt, különös tekintettel a román nemzetté válással, polgári fejlődéssel és a modern román nemzettudat kialakulásával összefüggő kérdésekre — időhatárait jelentősen áthágni. Ezért célszerűbbnek érzem az előadás néhány csomópontjára összpontosítani, s ezeket értelmezni, amit az is indokolni látszik, hogy — *ez meggyőződésem* — Păcurariu, s vele együtt a *jelenkori román historiográfia* érvrendszerének sajátosságai, önérvényesítésének jellemzői, önvédelmi reflexei és önszemléletének korlátai, történeti-szociológiai-tudati háttérükkel együtt, nagyjában-egészében ebben a korszakban, még közelebbről körülbelül 1780—1880 között alakultak ki, és ha az elmúlt száz esztendő során nagymértékben finomodtak, jóval szakszerűbbé váltak, és jeles, néhány esetben egyenesen európai hírű alkotókat s életműveket „termeltek is ki” (Hasdeu, Xenopol, Iorga, G. I. Brătianu, Constantin C. Giurescu, P. P. Panaitescu, A. Oțetea, D. Prodan stb.), *előfeltevéseik* — minősítsük őket még mindig így — többnyire változatlanok maradtak vagy alig módosultak.

Ezek közül négyet — *négy* egymással elválaszthatatlanul összefüggő *tétele* — máris érintettem a szerző feltételezett érzelmvilágának és gondolkodásmódjának vázlatos (és empátikus) rekonstruálásakor. Melyek is voltak ezek? Vegyük talán ismét — ezúttal alaposabban — szemügyre őket:

I. A Kárpát-medence keleti felében, s így Erdélyben is ősidők óta élt

egy trák—géta—dák eredetű szelíd földműves nép, amely i. sz. után 106 és 271 között, Dácia római provincia idején *romanizálódott*, nyelvének alapstruktúrája és alapszókinca a *latin* lett, majd kb. a VI. sz. végétől fokozatosan összekeveredett az észak felől a Balkán-félsziget irányába vándorló *szlávokkal*, s így, több évszázados szerves együttélés eredményeképpen kialakult a *román nép*. Ez tehát a román etnogenezisnek (néppé válásnak) a *régészet*, a *nyelvészet* és az *őstörténet* tárgykörébe vágó — vagyis tudományos-szakmai-történeti — (román) alapvetése.

II. A népvándorlás korábbi viharait szerencsésen átvészelve, időközben Bizánc hatalmi szférájába és kulturális (vallási) hatósugarába kerülő, fokozatosan egységesülő görögkeleti (ortodox) hitű, trák—(dák)—római—szláv, azaz *román nép* békés fejlődését, s egyáltalán a Duna-táj etnikai-politikai erőviszonyait a IX. sz. végén egy harcias turáni (ázsiai) lovas nép beözönlése — a magyar honfoglalás — *megzavarta*. Utóbb, immár Szent István korában a nyugati (katolikus) egyházhoz csatlakozó, s a nyugat-európai feudalizmus jelentős, lényegi elemeit, vívmányait átvett központosított magyar állam *gyökeresen felforgatta*. Ezáltal nem csupán az itt élő etnikumok csöndes szimbiózisát szüntette meg, nagymértékben lelassítva néppé válásukat, hanem — állítja Păcurariu — a térséget fokozatosan birtokba vevő középkori *Magyarország* feudális arisztokráciája, a *magyar nemesség* először az itteni népek vezető rétegét, majd feltörekvő, kiemelkedő tehetségű képviselőit folyamatosan magához hasonította, asszimilálta, s ezzel mintegy *lefejezte* társadalmszerkezetüket. Hosszú évszázadokra megfosztva őket az önálló szerveződés elemi lehetőségétől és esélyétől. S az már csak további következmény — fűzi tovább gondolatmenetét a szerző —, hogy ősi közösségeiket, intézményeiket legtermékenyebb földjeiket kisajátította, valaha szabad lakosságát alantta jobbágyi helyzetbe kényszerítette, vallását „eretneknek” (schizmatikusnak), őt magát pedig „megtűrtnek” (natio tolerata) nyilvánította — saját földjén, őshazájában! (Vö.: 66. l.) Ez lenne tehát Păcurariu *társadalomképe, társadalomszemlélete*, amely, ha egy erkölcsi, etikai kategóriát kívánunk alkalmazni rá, s *nem* történeti-szociológiai *folyamatnak* fogjuk fel — a valóságnak megfelelően —, nem is lehet más, mint *mélyen igazságtalan*.

III. Ez a (társadalmi) igazságtalanság (ráadásul kettős: szociális és nemzeti elnyomás) még elviselhetetlenebbnek tetszik, egyenesen égbekiáltóvá lesz, ha hozzávesszük: az elnyomott, alávetett, megtűrt, lenézett stb. román *jobbágy* — horribile dictu! — Erdély összlakosságának *elsőprő többségét* alkotja a szerző szerint — azért említsük meg: az 58—60%-os román túlsúly is csak a XVIII. sz. utolsó harmada óta áll fenn, nagyarányú bevándorlás következményeként! — Itt lép be tehát az érvelésbe a *demográfia*.

IV. Az oktrojált, merően antihumánus, intoleráns, feudális hatalmi struktúra és a kirekesztő — diszkriminatív társadalmi-kulturális-vallási intézményrendszer — mint „felépítmény” — („Unio trium Nationum” valamint a négy, tehát a katolikus, református, evangélikus, unitárius „religio recepta”) *alatt* azonban — így Păcurariu — egészen más jellegű humánus kezdeményezések, „halk folyamatok” indulnak. A közös sors, az elnyomás közossége és a jogfosztottságban megnyilvánuló egyenlőség — hangsúlyozza a szerző — spon-tán együttérzést, együttműködési készséget ébreszt, és számtalan rokon vonást, interferenciát szül Transsylvania és Pannonia különféle nyelvű jobbágyparasztságában s egyéb alsóbb néposztályában. Így van ez a bábolnai parasztfelkelés, Hunyadi János, Ștefan cel Mare és Mihai Viteazul törökelle-

nes harcai, a Dózsa-lázadás, a Rákóczi-felkelés, sőt a Horea-Cloșca és Crișan vezette 1784-es erdélyi parasztháború korában is. Mindez igazi *népi szolidaritást* szül — emeli ki Păcurariu — és jó néhány közös elemet, hasonló tendenciát eredményez az együtt élő országlakosok népi kultúrájában, szokásaiban s mentalitásában, amelyek először a népművészetben (népdalok, táncok, faragások, szöttek), később — magasabb esztétikai szinten — az irodalomban csapódnak majd le, s egyfajta értelmiségi szolidaritást is teremtenek.

Ez az alapja és lényege az oly nehezen definiálható, mégis létező „erdélyiségnek”, ami azonban, Păcurariu szerint, egyáltalán nem teszi kérdéssé az *egyetemes román nemzet* (vagyis a moldvaiak, olténiaiak, munténiaiak, dobrudzsaiak stb.) „organikus egységét”. (?) (101—102. l.) Azaz, ha értelmezni kívánjuk, ez lenne a „szántóvetők és kézművesek (amaz) archaikus stílusú” környezete, amelyet az eszmélkedő gyermek Păcurariu az 1920-as évek végén „a létező világok legjobbikának” (6. l.) érzékelt, és mindmáig ez — a *transzilvanizmus* — közösségienének, emberségének, s tegyük hozzá: nosztalgiajának mintája és forrása.

De önkéntelenül felmerül a kérdés: hogyan kapcsolódnak egymáshoz az imént felsorolt s röviden jellemezni próbált „tézisek”? Milyen összefüggés — szerves-e vagy csupán véletlenszerű — mutatható ki egy tudományos-szakmai kérdéscsoport (*a román etnogenezis*), a közép-kelet-európai társadalomfejlődés egyik lehetséges formája (*a nemesi típusú magyar polgárosodás és nemzetté válás törvényszerűségei*), egy minden kétséget kizáró demográfiai tény (*Erdély „legszámosabb” népe a román*), s egy szociológiai alapjait az erőltetett ütemű betelepítések és a „szisztematizálás” miatt lassanként elvesztő, de erős történeti gyökerekkel rendelkező genius loci (*a transzilvanizmus*) között? A válasz annál is inkább megkerülhetetlen, mert Francisc Păcurariu esszéje, amely egyébként igen nyomatékosan a „*Párhuzamok, interferenciák, konvergenciák és ellentmondások a történelem folyamán*” sokat mondó alcímet viseli, végső soron szintén ezt kísérli meg hatalmas történelmi ismeretanyag mozgósításával és tiszteletet parancsoló szellemi erőfeszítéssel.

Lássuk — egyelőre különösebb „kommentár” nélkül — milyen eredményre jut?!

A románság dáciai őshonosságának tana — szögezi le Păcurariu — a legújabb kutatások, kivált a nagyszámú friss romániai régészeti lelet fényében *tudományosan* egyszer s mindenkorra *megoldott probléma*. Érvényéhez, *bizonyítottságához* így semmiféle kétség *nem* férhet. Akiben mégis bármilyen kétely ébredne, netán még meg is kérdőjelezi egyes elemeit, az tájékozatlan dilettáns, bármennyire is meg van győződve róla, hogy a „modern tudomány” művelője. (Vö.: 55—57. l.)

Egyébként is, összegezi érveit: „... a dáciai dákoróman lakosság folytonosságának (kontinuitásának) konfirmációja (értsd: tényének megerősítése) — amely, napjainkban a XXI. sz. küszöbén, amikor a nemzeti elv és a többség(i) lakosság) ama joga, hogy maga döntson valamely ország vagy tartomány összes problémájában, nincs semmiféle kapcsolatban valamely terület hovatartozásának kérdésével — tehát minden kétséget kizár.” (58. l.) Azaz, ebben a kontextusban együtt szerepel az őshonos lakosság a többségi néppel, vagyis az *etnogenezis* kerül kapcsolatba a *demográfiával*... Tegyük hozzá: nem először e több mint két évszázados áldatlan viszály során. Hiszen, emlékezzünk csak, hogyan: érvelt a modern erdélyi román nemzeti ideológia

előkészítője, *Inocențiu Micu-Klein* görög katolikus (unitus) püspök a XVIII. sz. derekán (egészen pontosan még 1742-ben), az erdélyi rendekkel folytatott vitájában saját papi-kisnemesi származású (rendi) rétege, de (tendenciájában!) az egész erdélyi románság érdekében: (a román nép) [a román (rendi) nemzet (B.-K. B.)] „... a többi Erdélyben megtelepedett nemzetnél nemcsak sokkal régebbi, hanem egyszersmind sokkal számosabb”³ is, ami viszont nem csupán a privilégiumaikat makacsul védő erdélyi „honatyák” fülében csengett idegenül, hanem az akkori közfelfogással sem egyezett, a román jobbagság „hozzászámolása” a feltételezett „*Natio Valachica*”-hoz pedig egyenesen közjogi abszurdumnak minősült, hiszen a magyar, székely, szász közrendűek sem tartoztak a rendekhez! Mindez azonban éppen nem csökkentette a román hazafiak *sértettségét*, még kevésbé harci kedvét, eltökéltségét...

Ám, a főtebb mondottaktól nem függetlenül, s gondolom, nem egészen váratlanul, a legnagyobb *kihívást* minden bajnak, az örökös *frusztrációnak* állandó forrását, valóságos ősgonoszt a *magyar nemes* jelenti Păcurariunak. S hozzátéhetjük: az erdélyi románság egészének is! A későbbi félreértések elkerülése végett le kell szögezmem, hogy a szerző ugyan az *egyetemes magyarság* és egész *román nemzet* viszonyának történeti bemutatását vállalta fel, ám, szándékától nyilván függetlenül, végső soron az *erdélyi román* szóval meg általa. Talán — történetileg — az utolsó pillanatban! Hiszen lassan hetven felé közeledik az az erdélyi román értelmiségi nemzedék, amelynek tagjai, túl minden lelki sérülésen, sokkon, meghurcoltatáson, meghasonláson, ressentiment-on, sőt előítéleten, a *dolgok ismeretében* (en connaissance de cause) nyilatkozhatnak meg. Emlékeztük ki-ki hagyhat, elfogultságaik — az öngazolás mechanizmusa — itt-ott torzíthatnak, de *még tudják, miről van szó*, vitapartnerek! Véleményük, állásfoglalásuk azért értékes, gondolják, gondolkodásmódjuk azért oly figyelemre méltó számunkra, mert végső soron ugyanazt a valóságot, *ugyanazt a közös történelmet* élték meg, s próbálják magyarázni. (Azt ugyanis csak remélni lehet, hogy nyomukban *újabb* értő nemzedékek sorakoznak, bár „magányos farkasok” bizonyára szórványosan azért akadnak a fiatalabb évszázadok között is.)

De milyennek is látja — láttatja — Păcurariu „vitézli rendjeinket”, az „államalkotó nemességét”? Mindenekelőtt, mint a hajdani harcias „szittyá” lovas nomádok ivadékát, fegyelmetlennek, nehezen kezelhetőnek, önféjűnek és — természetesen — dölyfösnek, kevélynek, felfuvalkodottnak. Olyan orrát gőgösen fennhordó, erőszakos embertípusnak, aki a „Magyar Királyság telhetetlen feudalizmusa” (66. 1.) képviselőjeként csak saját hasznát nézi, akár a mindenkori államérdek rovására is. Szlovák, vend, horvát, szerb és román jobbágyait kíméletlenül elnyomó, sanyargató, kiváltságait a gyűlöletes *Tripartitumban* kodifikáló középkori zsarnoknak. Ő, a „*Natio Verböczyana*” (155. 1.) büszke nemzetsége a felelős az említett népek elidegenedéséért, az ő hideg, kegyetlen önzése, *kezdetől fogva* tartó türelmetlen elnemzetlenítő — *magyarosító politikája* morzsolja fel az együtt élő testvérnépek szolidaritását. Ez az oka, hogy ezek *kénytelenek* a Habsburg Birodalom, illetve az Osztrák—Magyar Monarchia (vagyis az „*integer Magyarország*”) határain kívül élő nemzettestvéreik felé tájékozódni. Ugyanakkor, mindennek másik oldalaként — sugallja a szerző — „*véganalízisben*” ugyanez *igazolja*, hogy *jogosan* fogadják el *bárki* segítségét végveszélybe került *nemzeti létük* védelmében. Ez pedig nem más, ha értelmezni akarjuk — márpedig most ezt *kell* ten-

nünk —, mint a *nemzetiségi kérdés múltba vetítése, a történelmi Magyarország feudális intézményrendszere kizárólagos magyar voltának deklarálása, és — ne féljünk kimondani — az ezekből eredeztetett kollektív magyar felelősség tételezése!* Pácurariu ugyanis nem csupán a magyar nemesség történelmi bűneit tekinti a Kárpát-medence népi, majd nemzeti konfliktusai végső okának, hanem — logikusan — ebből vezeti le a *modern magyar nemzetfogalmat* is, amely, ugyancsak ebből következően, nem lehet más, mint *feudális, tehát (ám ezt már az olvasóra bízta): „középkori”, „retrográd”, „reakciós”* stb. De talán az a leghelyesebb, ha két bekezdés erejéig átadjuk a szót a szerzőnek:

„... Ily módon alakul át a közép-európai, kárpát-medencei és délkelet-európai népek történelmi fejlődésének haladó pillanata (értsd: a XIX. sz. 20-as, 30-as, 40-es éveit), a merev feudális rendszer szétmállásának processusa, a tőkés fejlődés, a polgárság és a polgárosodásban érdekelt rétegek politikai befolyásának növekedési folyamata összetartó (konvergens) s (egymással) szolidáris erők hatalmas emeltyűjéből súlyos ellentmondások, heves nézetkülönbségek és véres összecsapások kiapadhatatlan forrásává — annak a *kibékíthetetlen ellentétnek* (az én kiemelésem — B.-K. B.) következtében, amely a Magyarország vezetését az 1918—19-es rövid megszakítással — az ország 1945 áprilisi felszabadulásáig megőrző magyar nemesség *feudális nemzetfelfogása* és a *modern nemzetfogalom* (az én kiemelésem — B.-K. B.) között fennáll, amely (ti. a »modern« nemzetfogalom) *valamennyi* környező nép *valamennyi* (F. P. kiemelései) társadalmi-politikai ereje számára közössé lett (elsajátított), az eredetben, a nyelvben, a hagyományokban (szokásokban) és az eszményekben megnyilvánuló közösség.

Érdekes megállapításhoz vezet — folytatja gondolatmenetét Pácurariu, miután gondosan görcső alá vette az általa legrepresentatívabbnak ítélt négy reformkori magyar politikus, sorrendben: báró Wesselényi Miklós erdélyi főúr, gróf Széchenyi István nyugat-magyarországi arisztokrata, Kossuth Lajos felföldi kisnemes és Táncsics Mihály »plebejus radikális« közrendű nézeteit —, hogy ezt a csaknem teljesen feudális nemzetfogalmat, melynek értelmében a nemzet egyenlő az ország lakosságával, származásától, nyelvétől és szokásaitól függetlenül — *sőt, attól is függetlenül* — emeli ki a szerző —, *hogy ennek a lakosságnak (népességnek) egy részét eredetének (származásának) tudata szomszédságában élő testvéreinek nemzeti közösségéhez fűzi, amelyhez megszakítás nélkül a nyelv, a szokások, a hagyományok és a törekvések teljes egysége kötötte — Magyarország összes politikai ereje támogatta (sajátjának vallotta), a konzervatívoktól a radikálisokig különösebb különbség nélkül.*” (163. 1.)

Most, mielőtt mindezt értelmezni próbálnám, hadd tegyek ismét föl, egyelőre magamnak, egy kérdést: „Mi a *szubjektív*, tehát *nem* fogalmi-konceptcionális, hanem a kortársak, a más nyelvű „honpolgárok” hétköznapi tapasztalataiban és élményvilágában megragadható *különbség* a magyar reformkor vezető politikusaiknak eszmerendszerében gyökerező, valóban (köz)nemesi *fogantatású* „politikai nemzet”-felfogás és a most már nem csupán a román nép etnikai folytonosságát, de a román államiság folyamatosságát is valló román hivatalosság — 2000-ig létrehozandó — (homogén) román (szocialista) nemzetkonceptiója között? S csak nagyon halkán, félve merem fölvetni: nincsenek-e bennük, esetleg mégis, történeti korokon átnyúló közös elemek és lényegi vonások? Vagy valami másról lenne szó?

Mielőtt valamiféle elhamarkodott választ kockáztatnék meg, eszembe villan *Mihai Ralea* román esztéta intése, aki „*Az értelmes ember*” című esszéjében kifejtette, hogy az általa ismert tömérdek okos emberben mindössze egyetlen közös vonást talált: „*Az értelmes ember — hangsúlyozta Ralea — sosem keveri össze a nézőpontokat*” (Horváth Andor ford.).⁴ Vagy ha mégis, ez már saját földhözragadt következtetésem — annak nagyon súlyos, rajta kivülálló oka lehet... Pácurariu „értelmessége” ugyanis vitán felül áll, emberi tisztességének mértéke pedig — csak és kizárólag — ez a csaknem hatszáz oldalas, több évtizedes töprengésének, vívódásának foglatatát, összegeződéset, párlatát jelentő *munka* (a szó etimologikus, azaz „kín” értelmében) lehet! És ez a *nagyon értelmes*, világot járt, tapasztalt, kifinomult *entellektüel* tüstént elveszti a fejét, s azonnal vagdalkozni kezd, ha a *magyar nemes* kerül szóba. Könnyű és mindenképpen leegyszerűsítő lenne azt mondani a felejthetetlen emlékezetű Szűcs Jenő kifejezésével, hogy hát persze, a *történelem(szemlélet) nemzeti látószöge* akadályozza a tárgyilagosságban. Igen, ez (is) igaz. De még mindig *nem elégséges* ok Pácurariu kirohanásaira. Arra, véleményem szerint, csak egyetlen magyarázat lehetséges: a polgári fejlődés szempontjából valóban hátrányos erdélyi helyzet, a (román) jobbágy kizsákmányolása, a lélekölő, hiábavalónak tetsző rendi csatározások a bevehetetlen várnak és a boldogság szigetének érzékelt — s utóbb *éppen ezért* iszonyatosan meggyűlölt — erdélyi feudális „alkotmány” sáncai közé való „befogadtatásért” — negyedik (rendi) „nemzetként” — olyan alapvetően sérelmi beállítottságú lelki struktúrákat, erősen kompenzatív jellegű érzelmi attitűdöt oltott az *erdélyi románság tudatába*, amely a legenyhébb érintésre is azonnal működésbe lép. Szinte teljesen függetlenül attól, hogy *jelenlegi képviselői* hol foglalnak helyet a *mai román társadalom* szerkezetében. Ez a bizonytalan, frusztrált szeretet—gyűlölet pedig napjainkban is éppúgy hat, mint hajdanában, bármikor „le hívható” és beindítható — a legkülönfélébb (politikai) célok érdekében! *Mert ma is éppoly hatalmas történelmi erő, mint keletkezésének pillanatában!* Aki pedig ezt nem fogja fel, nem értheti *Erdély román történetét*, következésképpen: *nem értheti Erdőelve magyar történelmét sem.*⁵ Sőt, az a gyanúm, nem értheti teljes mélységében a XIX-XX. sz. egyetemes *magyar* és egyetemes *román* történelmének jó néhány kritikus fordulópontját sem... És, úgy gondolom, *csak így* helyezheti igazi összefüggéseibe Pácurariu alábbi, ezúttal az 1848—49-es erdélyi polgárháborúra vonatkozó értékelését:

„... Az igazság az, hogy az erdélyi román forradalmi mozgalom az egész román társadalom jogaiért harcolt, tehát a gyöngé román polgárságért és a más nemzetiségű értelmiségiekkel szemben *alsóbbrendű* (hátrányos) *helyzetbe* került román *írástudókért* is. Ám ennek a forradalmi harcnak kétségkívül a *parasztkérdés* volt a súlypontja, a jobbágyviszonyok felszámolása és a parasztek földhöz juttatása. Kétségtelen azonban, hogy egy ország *többségi lakossága* társadalmi-gazdasági, politikai és kulturális problémáinak megoldása, egy *nemzeti megkülönböztetésen* alapuló *retrográd rendszer* megsemmisítése, amely nem átalotta az ország *többségi lakosságát* teljes honpolgári jogainak gyakorlásából *kizárni* és „*megtűrtnek*” nyilvánítani, csak úgy volt elképzelhető, hogy ez a többség a végsőkig folytatott harccal *kivívja* magának *önrendelkezési jogát*, vagyis kiharcolja *nemzeti és társadalmi felszabadulását*” (198. l. — az én kiemeléseim — B.-K. B.)

Azaz, figyeljünk csak: „alsóbbrendű helyzet”, jogtipró, kirekesztő, „ret-

rográd rendszer”, „nemzeti megkülönböztetés”, „megtűrtnek” nyilvánított lakosság, mely ráadásul „többségi”, „parasztkérdés”, jobbágyfelszabadítás, „önrendelkezési jog”, „nemzeti és társadalmi felszabadulás” — micsoda kavalkádja a különféle fogantatású (jogi, történeti, szociológiai, morális) kategóriáknak és más-más történelmi korban keletkezett eltérő súlyú és igazságtartalmú fogalmaknak, amelyeket azonban időközben egységes egészzé gyúrt, monolit tömbbé forrasztott, s egy fiatal délkelet-európai nemzet tudatának magvává, önszembéletének központi kategóriájává sűrített az imént bemutatott mélyen szubjektív, de objektív erőként ható, Erdély múltjában gyökerező, sérelmi-kompenzativ érzés. Konstitutív elemei, alkotórészei, tudományos igazságtartalmától jórészt függetlenül. Sőt nem egyszer annak ellenére! Mert gondoljuk csak meg, hogyan lehetséges logikus rendet vágni egy kristálygömb tökéletességével vetekedő, gyémántkeménységűnek érzékelt, egy nemzet létét, image-át, államiságának kiterjedését és jelenlegi vezető elitjének célkitűzéseit egyaránt legitimáló eszme- és érzelmhalmazban? Hogyan lehet egyre jobban elmosódó alkotóelemeit alá-, fölé- és mellérendelő viszonyba-kapcsolatba hozni, azaz higgadtan elemezni, analizálni úgy, hogy a kísérlet román részről ne minősüljön *eleve* inkompetenciának, tudatlanságnak, rosszhiszeműségnek, rosszindulatnak vagy hitehagyottságnak, vagyis *el-lenségesnek*? Mégis, bármily képtelenségnek látszik is, meg kell próbálni, vállalva az imposztorság vádját — és bízva a *tisztességes* román és magyar *értelmiségiek* belátásában.

Ehhez azonban — igazán van F. Păcurariunak — valóban vissza kell nyúlnom 1848—49-ig, és az utóbbi bekezdések mondanivalóját is kiegészítve újra meg kell vizsgálnom a szerző már idézett, *összegzésnek szánt* szövegrészletének *motivumait*: nem csupán értelmezve, de ahol szükségesnek látszik, ki is egészítve azokat.

Azt javasolom tehát, nézzük meg még egyszer, mi az, ami *egyértelműen kiderül belőle*, és mi az, ami *nem*:

Először is: az erdélyi román mozgalom „forradalmi”, noha az akkor (azaz a tőkés-kapitalista viszonyok áttörésének pillanatában) „leghaladóbbnak” s egy-szersmind minden forradalom motorjának tekintett (román) polgárság „gyönge”. Ez érzésem szerint máris árnyalatnyi ellentmondást, tisztázatlanságot takar . . .

Másodszor: a felhalmozódott társadalmi problémák súlypontja, egyúttal a „forradalmi harc” legfőbb célkitűzése a „parasztkérdés” megoldása, a „jobbágyviszonyok felszámolása” és „a parasztek földhöz juttatása” — állapítja meg *teljes joggal* F. Păcurariu. Csakhogy, s erről e perdöntőnek szánt összegezésben *nem* esik szó: a (magyar) reformkor legkiválóbbjai, a Păcurariu által anynyira gyűlölt (magyar) *nemesség* képviselői nemcsak *ugyanazt* akarták, de az 1848-i ún. „áprilisi törvényekben” kodifikálták is, s ez elvileg Erdély földjére éppúgy érvényes volt, mint a történelmi Magyarország egyéb „régioira”. Sőt, Wesselényi hathatós támogatásával a jobbágyfelszabadítási törvény az utolsó erdélyi (rendi) országgyűlésen június 6-án valóban napirendre került, és 1848. június 18-án életbe is lépett, ha érvényesítése, az urasági és jobbágyföldek elváltása úrbérendezés híján, nagy nehézségekbe ütközött, és az indulatokat tovább szító vitákat eredményezett is.⁶ Itt tehát ismét némi pontatlanság érhető tetten . . . arról nem is beszélve, hogy nem ártott volna tisztázni: amikor az erdélyi román parasztek osztrák bujtogatásra is fellázadnak, már egy polgári, gyökeres átalakuláson átment, *forradalmi* Magyarország ellen fognak

fegyvert. S történjék ez szubjektíve bármilyen „jogos” nemzeti érzésből (és távlati érdekből, objektíve, ott és akkor *ellenforradalmi* cselekedet).

Harmadszor (ezt már tudjuk): az Erdélyben gyakorlatilag 1848 júniusáig érvényben levő (intézmény)rendszer „retrográd”, azaz „középkori”, „feudális” és „nemzeti megkülönböztetésen alapul”! Ez viszont *így nem áll meg*, mert a feudális (rendi) szemlélet csupán a társadalmi hierarchiában (struktúrában) elfoglalt hely és vallási-felekezeti hovatartozás szerint különbözteti meg az „országlakosokat”, *nem* pedig nyelvük, etnikumuk alapján!

E két dolog összemosása Pácurariunál talán a legfeltűnőbb jele annak, *mennyire azonosul az 1848-as erdélyi román mozgalom vezetőinek szemléletével!* Ők, miként a szerző (aki pedig könyve 162. lapján, „A magyar irodalom története 1866-ig c., Sötér István szerkesztette, 1964-es kiadású kézikönyvből hosszasan ízelletgi. és idézi e kategóriákat) e két (elméletileg) s (eszmetörténetileg) *merőben eltérő* fogantatású fogalom gyakorlati *különbségeit* vagy *nem érzékelték*, vagy pedig — ez még eldöntendő kérdés és további elmélyült kutatómunkát igényel — múltbeli tapasztalataik és politikai intuícióik kölcsönhatásaként *túlságosan is jól értették*, és esetleges következményeit fölmérve kétségbe vonták, s mint *nem létezőt* elvetették!⁷ Pedig, mintegy a szövegből didaktikusan „kiszólva”, hadd emlékeztessenek *nyomatékosan* rá: éppen ez a több évszázados magyar—román (román—magyar) „disputa” *sarkalatos* pontja, s bizonyosan *legérzékenyebb*, s ugyanakkor a legtöbb félreértésre és félremagyarázásra alkalmas *területe!*

Negyedszer (ezt is hallottuk már): Erdélyben a „többségi lakosság” a román.

Ötödször (erről is volt már szó): Ez a (korhadó, rothadó) „retrográd rendszer” (pontosabban működtetői-hordozói: a *magyar nemesség* és a *szász patriciátus*) odáig ment, hogy „teljes honpolgári jogainak gyakorlásából” kizárta és „megtűrtnek” nyilvánította a „többség lakosságot” — azaz jogot, emberi méltóságot, társadalmi igazságot és nemzetiséget egyaránt *sértett*.

Hatodszor: A román intelligencia „alsóbbrendű (hátrányos) helyzetbe került a más nemzetiségű (magyar, szász, székely) értelmiségiekkel szemben”. — De miért is hagytam ezt a pontot *önkéntesen* utoljára, amikor a szerző maga is harmadszorra hozza szóba? Azért, mert megítélésem szerint nekem is, és Pácurariunak is *első helyen* illetett volna említenie! Ám akkor a XVII. sz. végén Erdélyben berendezkedni kívánó Habsburgok ellenreformációs és birodalmi-megosztó politikájával erősen összefüggő görög katolikus (unitus) román egyház létrehozása körülményeinek és következményeinek vázolásával túl nagy kitérőt kellett volna tennem, s talán a szerző érvelésének általam érvényesnek tekintett belső logikája is megtört volna. Kivált, ha a kezdet kezdetén újra kijelentem: Pácurariu érvrendszerét, mint ahogy egész művét az *egyetemes modern román nemzettudat* megnyilvánulásának, azaz egységes egésznek tekintem, s mint *ilyennek*, nincs szándékomban sem megélt, megszenvedett érzelmi fedezetét, sem elsajátított, bensővé tett morális igazságtartalmát kétségbe vonni! Ezt ismételten elismerve azonban jogom van *tudományos kérdésnek*, történeti, szociológiai, ideológiai stb. komponensekből álló *rendszerként* (is) fölfogni, s egyes elemei között oksági viszonyt, belső arányt feltételezni, és ha van, megállapítani!

Sőt, mindezt leszögezve, már nem csak jogom, hanem egyenesen kötelességem is az értelmezésen túl kiegészítésekkel és kiigazításokkal élni, már csak a viszonyosság, s az intellektuális párbeszéd elve alapján is, hiszen Pácurariu

ugyanazt teszi, ráadásul közel hatszáz oldalon, és — gondolom — abban a reményben, hogy „üzenete” eljut a magyarországi magyar olvasóhoz is! Kanyarodjunk tehát vissza ahhoz, ami *végképp* hiányzik az összegezésből!

Păcurariu ugyanis ebben a szövegösszefüggésben homályban hagy egy nagyon lényeges dolgot: az a mozgalom, amelyet ő szubjektíve jogosan „forradalminak” nevez, valóban nem a csak csiráiban, kezdeményeiben létező román polgárság, s még kevésbé a román paraszttömegek ösztönös, szociális indíttatású megmozdulása, hanem az erdélyi román *értelmiség* (emancipációs) *küzdelme*!⁸

Márpedig ez a csak kb. százesztendőös múltra visszatekintő, történetileg tehát rendkívül fiatal *társadalmi képződmény*, bár soraiban akadnak igazi plebejus-népi származású elemek is, szociológiailag zömmel görög katolikus kisenemesekből és papfiakból áll (egyik legjellegzetesebb és legnagyobb hatású képviselőjének neve — aki később az első modern román uralkodó, az Egyesült Fejedelemségek vajdája, Cuza Vodă, tanácsosa és minisztere lett Papiu, azaz Pap-fiú, Popfiu, Popiu — és nem Popescu, ahogy etimologikusan lennie kellene!).

Objektív célja akár csak egy, illetve két nemzedékkel korábban élt elődeinek így nem is igen lehetett más, mint az évszázadokkal korábban kialakult, zárt, merev (feudális) intézményes keretek tágítása — feszegetése, azaz saját rétege *egyenjogúsításának*, *befogadtatásának* kivívása — negyedik (rendi) „nemzetként”, azaz „Natio Valachica”-ként! És ez akkor is *így van*, ha 1848—49 forгатagában *minden* román társadalmi réteg érdekeit föl vállalva s annak szószólójaként a (majdan megvalósítandó) *modern* (polgári) *román nemzet* képviselőletében lép föl! Mert, azt hiszem, ezt épp az elmúlt hetven év kelet-európai történelme ismét beszédesen bebizonyította: a történelmi fejlődés nem ismer „nagy ugrásokat”, csak „lépcsőfokokat”, s nemigen vesz tudomást arról, hogy az egyes fázisokat-fokozatokat a hivatásos ideológusok s az „elkötelezett” történészek mikor, hogyan minősítik és nevezik!

Ha tehát Păcurariu s általában a román történetírás — erősen vitathatóan — megállapítja, hogy a konkrét, objektív feltételek nem voltak érettek a polgári forradalom kitöréséhez Magyarországon (vö.: 168. l.) és — ezzel is összefüggően — a modern (polgári) magyar nemzet tudat a nemesi (tehát feudális) nemzetfogalom számos elemét is tartalmazza, akkor ez az érvelés könnyűszerrel a visszájára fordítható s kimutatható, hogy a *modern (erdélyi) román nemzettudat* is a régi rendi (tehát feudális) szemlélet és akadályoztatása miatt — az ugyancsak ebből eredeztethető kompenzatív érzelmi burok számos összetevőjét örökíti át a kései erdélyi román nemzedékekre és az *egyetemes modern román nemzettudatra*! Mert nem árt emlékezetünkbe idézni, románoknak és magyaroknak egyaránt, hogy a megváltoztatandó viszonyok voltak egész Közép- és Délkelet-Európában „feudálisak”, s így a bennük gyökerező osztályok rétegek és „tudatok” *szükségképpen nem* lehettek *radikálisan mások* — szándékaiktól, meghirdetett céljaiktól nagyrészt függetlenül! Ha tehát arról értesülünk, mint Păcurariunál is (236. l.), hogy ezen „alsóbbrendű (hátrányos) helyzetbe” került erdélyi román értelmiség meghatározó személyiségei (G. Barițiu, A. Sterca-Suluțiu, sőt jó ideig még legelszántabb vezére, S. Bărnuțiu is!) nagyon sokáig, némelyek az utolsó pillanatig a „negyedik nemzet” státuszának elismeréséért küzdöttek, s csak az újabb sikertelenség után nyúltak a „végső érvhez”, a román parasztság harcba hívásához s a polgárháború kirobantásához, akkor ebben csupán (polgári) „nemzeti” mozzanatokot s taktikai meg-

fontolásokat látni, és a (rendi) „nemzeti” elemeket (tehát a „feudális színezetet”)⁹ figyelmen kívül hagyni, legalábbis *hibaforrás!*

De Păcurariu annyit emlegette és kárhoztatta a „kevély” *magyar nemest*, hogy úgy vélem, itt az ideje, hogy legalább szellemében valóban megjelenjék!

Lássuk, hogyan foglalt állást a *magyar (köz)nemesség* egyik prominens képviselője azokban az *alapkérdésekben*, amelyekben Păcurariu is véleményét nyilvánított. Hátha *így*, e „szembesítés” révén, még ahhoz az izgalmas kérdéshez is némileg közelebb juthatunk, amelyet tanulmányom elején egyszer már megpendítettem, nevezetesen: hogyan viszonyul egymáshoz Kossuthék nemzetfogalma és napjaink román nemzetfelfogása?

Hallgattassék meg tehát a másik fél is — egyelőre egy hosszabb idézet formájában. A megszólaló *Szemere Bertalan*, az első felelős (polgári) magyar kormány „belügyére”, aki tíz évvel az 1848—49-es forradalom és szabadságharc leverése után, tehát már emigránsként a „Siècle” hasábjain sajtóvitába keveredett *A. Ubicini* francia történésszel és újságíróval, aki viszont ama nyugati publicisták élvonalába tartozott, akik már akkor fenntartás nélkül azonosultak a magyarországi nemzetiségi vezetők szemléletével és törekvéseivel. Az idézett részek, saját fordításban, de ezúttal tömörítve így hangzanak:

„...Nem ismerek országot, mely több belszabadsággal bírna, mint az 1848 előtti Magyarország... Sehol Európában, még Angliában sem volt így megőrizve s biztosítva az *egyéni szabadság* (az én kiemelésem — B.-K. B.). A haladás azonban csak lassú lehetett, mert a dynastiai befolyás ellenséges volt, s hátráltatott minden politikai, pénzügyi és ipar-kereskedelmi javítást és előrehaladást. S mit gondol Ön, mit tett a magyar elem 1848-ban, a mint a dynastiai befolyás megszűnt? Mit tett az országgyűlés, mely csaknem kizárólag magyarokból és nemesekből állott? (Az eredeti francia nyelvű cikk itt sarkítottan fogalmaz, és kiemelés is alkalmaz: ...Az országgyűlés mely egyfelől *főként magyarokból*, másfelől pedig *nemesemberekből* állt.) Nos! A magyar országgyűlés arra kérte a császárt, adjon többi (az eredeti szövegben kiemelve!) nemmagyar tartományainak is szabad alkotmányt: azután e nemesemberek országgyűlése eltörölte a dézmát (sic!), a parasztok robotját, őket az eddig csak jobbágyul bírt s művelt földjeik tulajdonosainak nyilvánította, s politikai jogokat adott nekik, kik addig semmi joggal nem bírtak. Íme a túlnyomólag magyar országgyűlés ily törvényeket hozott, s e törvények közt egyetlen egyet sem (e két szó a francia szövegben kiemelt) fog Ön találni, mely kizárólag a magyar faj (etnikum) külön érdekében hozott volna. Ez történelmi tény, mely méltó, hogy figyelembe vétessék...”

„...Corpus Iurisunkban — folytatja Szemere a valós állapotokat némileg megszépítő gondolatmenetét — mely tíz század törvényeit foglalja magába, egyetlen egy törvénycikk sincs, mely különbséget tenne az ország különböző népfajainak politikai vagy polgári jogai közt: soha a magyarok oly jogot nem élveztek, mely a hasonló polgári osztályú, bár más nemzetiségű honlakókkal is közös ne lett volna. *Voltak nemesek, polgárok, parasztok az oláhok, szerbek, tótok, németek közt szintűgy mint a magyarok közt: de soha a magyar faj (etnikum), mint ilyen, semmi előjogot fenn nem tartott maga számára...*”¹⁰ (Az én kiemelésem — B.-K. B.)

A vita hevében Szemere érinti a magyarság (ezen minden bizonnyal a magyar nemességet értve) fölényét is, melyet történelmi okokkal magyaráz: az ország alapításában, majd védelmében szerzett érdemek következményének tart:

„... Megvallom, a magyar faj (etnikum) történelmi felsőbbsege létezett, de világosan körül kell írni (a francia szövegben 'gondosan tisztázni kell') e szó jelentését; a felsőbbség nem volt a törvényben, a történelem s a megszo-
kás fejtette azt ki (az én kiemelésem — B.-K. B.) ... csak történelmi fejle-
mény volt...” (Eredetileg: 'a történelem és a szokások teremtették')¹¹

Holott a nemzetiségi vezetők (esetünkben a „hátrányos helyzetbe került” erdélyi román „intelligencia”) s a szomszéd nemzetek politikusai számára sem a „régii Magyarhon” (tehát Erdély is!) intézményeinek 'demokratikussá-
ga', sem a magyar liberálisok 1848—49-es intézkedéseinek őszintesége s ön-
zetlensége sajnos nem volt magától érthető dolog! Ellenkezőleg: a feudális
magyar intézmények s a magyar nemesség erényeinek, s főként a ma-
gyarság intellektuális fölényének kidomborítása már akkor, azaz 1858-ban,
alig tíz esztendővel a Duna-medence és Erdély népeinek sorsát jó másfél év-
századra meghatározó események után sokak számára visszatetszőnek és el-
lenszenvesnek bizonyult! Pedig akkoriban még többnyire csak vágyakról, tö-
rekvésekről, helyzetelemzésekről, legfőljebb politikai tervezgetésekről volt
szó, s nem egy lezárulóban levő történelmi folyamat — egy történelmileg
rendkívül fiatal délkelet-európai nemzetállam és — tudat — létrejöttének,
kijegeceseződésének és önszemplétének — igazolásáról!

Ennek megfelelően Ubicini jószerével még csupán a két fogalom (a feu-
dális *Nobilitas hungarica* és az eredetileg ugyancsak rendi fogantatású, de
1848-tól *polgárinak* deklarált *Natio hungarica*) értelmezésével bibelődik s jó-
kora leegyszerűsítéssel gyakorlatilag azonosnak tekinti őket. Viszontválaszá-
ban ui. elismeri, hogy a magyar országgyűlés eltörölt minden régi megkü-
lönböltetést, s proklamálta a magyarországi népek polgári és politikai egyen-
lőségét: „... De milyen feltétellel?... — kérdezi. — Azzal a feltétellel, hogy
mindezek a fajok (etnikumok) olvadjanak be a hajdan uralkodó fajba. A Ro-
mánok ezentúl ugyanazokkal a jogokkal bírnak majd, mint a Magyarok, de
azzal a feltétellel, hogy Magyarok lesznek...”¹²

Ez az érvelés különben Szemerét is elgondolkoztatta, mert naplójában
ezeket olvashatjuk róla:

(Ubicini) ... „Válaszában egy jó argumentum volt, az, hogy politikai jog-
gal Erdélyben csak a három: a magyar, székely, szász faj bírt, az oláh mint
olyan (azaz feudális, rendi értelemben! — B.-K. B.) nem. (Szemere kiemelé-
sei!) Ez igaz... — s itt megismétli a magyar reformpolitikusk többségének
álláspontját — de ennek *históriai oka van*, az ország arisztokratikai szerke-
zettel bírt, az oláh, *ha nemes volt, szinte bírt joggal* (az én kiemeléseim! —
B.-K. B.) egyébiránt *mi* (Szemere kiemelése!) 1848-ban ép e rendszert dön-
töttük meg, tehát a vád a múltat, de nem a kérdéses időszakot sújtja...”¹³

Igen, helyben vagyunk. Ismét olyan bonyolult kérdéscsoportozáshoz értünk,
mely feltétlenül árnyalt megvilágítást igényel. A modern, polgári, a törté-
nelmi Erdélyt is magába foglaló megújított Magyarország megteremtésén
fáradó reformpolitikusk nem először kerültek szembe a „múlttal”, az er-
délyi társadalom erősen archaikus szerkezetével, az övékénél is konzervatív-
vabb intézményeivel, idő kellett, míg Kölcsey és főként Wesselényi nyomán
mélyrehatóbban is megismerkedtek sajátosságaival és feltételrendszerével.
Kossuth már 1841-ben a Pesti Hírlapban önkritikusan elismerte, hogy az
„(...) Erdélyiek közül a magyarhoni jogállapotot elméleti és gyakorlati ösz-
szefüggésben oly kevesen ismerik, *mi magyarok viszont az erdélyieket oly
kevésé ismerjük!*” (Az én kiemelésem — B.-K. B.) Még inkább vonatkozik

ez az erdélyi románság helyzetére, amelynek valós súlyát, a kérdés robbanékonyságát, noha, ismét főleg Wesselényi figyelmeztetései nyomán, sokan értékelték, igazi horderejére azonban a polgárháború kitörése után döbben-tek. Talán azért, mert a románság ügye túlságosan be volt ágyazva a megoldandó problémák szövevényeibe, s gyakorlatilag egyetlen sarkalatos kérdés — jobbágyfelszabadítás, Unio, s ezek járadékos „elemei”, következményei stb. — sem létezett, melynek ne lett volna egyszersmind román „aspektusa” is. Ezért is oly figyelemre méltó Kossuth 1848. július 31-i képviselőházi nyilatkozata a románságról: (...) „kötelességemnek tartom azon meggyőződés-emet kijelenteni, hogy Magyarországnak nem magyar ajkú népei között különösen a román faj az, melynek a magyar irányában... a legigazabb és legtermészetesebb rokonszenvű összekötését magában a helyzetben és viszonyokban látom gyökerezettnek lenni. Én azt hiszem — folytatja jogos és ma is megszívlelendő önbírálattal — *hazánknak egyik súlyos bűne, hogy nem volt már régen elegendő figyelemmel azon természetes sympahiára, melyre a magyar ajkú és a román ajkú nép egymás iránt hivatva van, állásuk, viszonyuk és jövődjük által.*”¹⁵ (Az én kiemelésem — B.-K. B.) S hogy miért is indokolt ezt hangsúlyozni 141 évvel az „események” után? Mindenekelőtt azért, mert néhány hiedelmet máris cáfol, például rögtön azt, hogy Kossuth teljesen tájékozatlan lett volna az „erdélyi kérdésben”, és ami még fontosabb, eleve előítéletesen viszonyult volna a románság törekvéseihez. Sőt a nyilatkozatából implicit módon az is kihámozható, hogy a románságot ért sérelmeket lehetőség szerint orvosolni szándékozott! Másodsorban, mindezzel összefüggésben tompítja, legalábbis árnyalja későbbi, a polgárháború véres incidensei nyomán s az önvédelmi harc vészterhes óráiban tett valóban indulatos, olykor kissé elfogult kijelentéseit.¹⁶ Amelyek hatására a szomszéd népek történetírásában s különösen a román historiográfiában eléggé elterjedt az az erősen leegyszerűsítő nézet, hogy nem volt nála a nemzetiségeknek, s így a román nemzeti törekvéseknek nagyobb ellenlábasa, sőt ellensége. Harmadszor, már ekkor, tehát 1848-ban nyomatékosan figyelmeztet a két nép és nemzet egymásrautaltságára és sorsközösségére.¹⁷ Végül negyedszer, de nem utolsósorban, előkészíti, mintegy „megalapozza” Kossuth nézetei és — a mai román közfelfogás képviselésében — F. Păcurariu álláspontjának egybevetését.

Mindezek előrebocsátásával most nézzük meg, hogyan vélekedett maga Kossuth 1858-ban — tehát már a forradalom és szabadságharc tapasztalatait is hasznosítva — a magyarországi (hungarus) társadalom fejlődéséről, a magyar nemesség toleranciájáról, s a magyar reformnemzedék törekvéseiről:

„... a mi a jogokat illeti — bátran ki merem hívni a világtörténelmet, mutasson nemzetet, mely annyira türelmes, igazságos és szabadelvű volt más fajok és nemzetiségek iránt, mint a minőknek magukat a magyarok (értsd: a magyar nemesség — B.-K. B.) — bizonyították a legrégebb időkől folyvást mind a mai napig... az idegen fajok iránti szabadelvűség annyira a magyar politika vezérmaximája maradt (Szent István óta) minden következő időn át, miszerint nincs példa az egész világ történelmében, hogy faj (etnikum), mely valaha államot alkotott, hasonló mértékben kizárta volna politikájából saját előnyére a jogok kizárólagosságának mégcsak gondolatját is a 'polgár' fogalmat nagyobb mértékben tette volna függetlenné a faj fogalmától mint a magyarok (értsd: a magyar köznemesség! — B.-K. B.).

Igaz, hogy a magyar alkotmány az európai koreszmék befolyása alatt; épp úgy, mint Európa minden más országának alkotmánya, hajdan lassan-

lassan aristokratikus alakot öltött s ez alakot 1848-ig meg is tartotta... De ez az alkotmány, melyet 1848-ban a kiváltságok szűk talajáról a népszabadság talajára helyeztünk át, *nem faj-uralkodás, hanem osztály-kormányzat volt...*" (az én kiemelésem — B.-K. B.), vagyis súlyosan vétünk az egyébként oly viszonylagos „történelmi igazság” elve ellen, ha nem emeljük ki, hogy a Pácurariu által „retrográdnak” minősített „feudális” (magyar) nemesség eme „jogkiterjesztő” lépése, ha felismert távlati érdekeivel összeegyeztethetően is, erősen *antifeudális* intézkedés volt!

Még izgalmasabb lesz a volt kormányzó érvelése, ha két passzus erejéig azt is megvizsgáljuk, hogyan vélekedett négy esztendővel később, 1862-ben, a magyarországi (hungarus) nemesség származásáról, az alávetett 'demoszról' és az ezzel (is) szorosan összefüggő nemzeti kérdésről:

„... Ön szintolly jól tudja mint én hogy hazánk legsötétebb korában sem voltak institutioink soha de soha faj uralomra alapítva. — Volt aristokratia, igen de ez nem *csak* magyar fajú volt, hanem minden fajú, némelly fajból például a Horvátból aránylag sokkal több nemes volt, mint a Magyar fajból — és volt elnyomott *nép* de ez nem csak más fajú, hanem Magyar is volt. — 7 millió a magyar faj, — s az összes nemesség Magyar nem Magyar, apraja nagygya (sic!), férfia nője csak fél millió volt, úgy hogy legalább 6 és fél millio *Magyar* volt az Alkotmányos létből kitagadva több mint minden más fajból együttvéve à peu près.¹⁹ — S azt is tudja Ön, hogy éltem öröméhez tartozik annak tudata hogy fő eszköz lehetnék a jogegyenlőség elvének rang, faj, nyelv, vallás különbség nélkül, a Magyar alkotmány sarkkövévé letételében 1848—49-ben, úgy hogy a Nemzetiségi Kérdés nem ezen elv elfogadása körül (min rég túl vagyunk) hanem a körül forog miként kell ezen elvnek a socialis közjogi, és administrativ institutiók minden ágazataiban azon részletes alkalmazását formulálni, melyet 48—49-ben a reánk kényszerített harc miatt nem formulázhatánk”²⁰ (...)

Ebből a szövegrészletből tehát egyfelől egyértelműen kiderül, hogy Kossuthék valóban komolyan gondolták a nemzetiségek (köztük a románok) helyzetének jogi s intézményes rendezését, másfelől pedig ebben a szándékukban az *abszolutizmus elleni küzdelem*, a szabadságharc akadályozta meg az első felelős magyar kormányt, ismét tudatosítva bennünk, kései olvasókban, hogy az 1848—49-es tragikus magyar—román konfliktus távolról sem valami steril, légtüres térben zajlott, hanem nagyon is kiélezett légkörben, rendkívül érzékeny hatalompolitikai közegben. Erdély ugyanis, miként Miskolczy Ambros és Szabad György újabb eredményei bizonyítják, mind katonapolitikai, mind a nyers birodalmi (hatalom)politikai szempontból stratégiai kulcspozícióban volt, s Bécsnek már csak emiatt is az *unió* megghiúsítása állt érdekében, nehogy a Monarchia súlypontja Magyarországra tolódjék át!²¹

Ami pedig a régi Magyarország intézményrendszerét illeti, annak — elnyomó jellegét Kossuth ugyan nem vonja kétségbe, *de éppen azt vitatja*, amit Pácurariu (és a modern román historiografia általában) bizonyítani igyekszik: a feudális Hungaria intézményeinek és nemességének kizárólagos magyar voltát, a magyarság elnyomó szerepét (s az ebből származott kollektív magyar felelősséget,) s ugyanazt próbálja kimutatni-tisztázni, amit az erdélyi román nemzeti mozgalom értelmiségi vezetői (a nyomukban a mai román történészek többsége) hajlamos összemosni, legalábbis félreérteni, nevezetesen: az etnikai-nemzeti hovatartozás és az („aristokratikus”) osztályszerkezet összefüggéseit, pontosabban a nemesség (mint osztálytényező) és

magyarság (mint nemzetiségi tényező) azonosítását! Vagyis — végső soron — az egyik fél a „nemzetiségi kérdés” múltba vetítését-vetíthetőségét kereken tagadja, a másik határozottan állítja...

Mert Szemere és Kossuth álláspontja valójában akkor kezd igazán „érdekessé” válni, ha ismét összevetjük Pácurariu 1848—49-re vonatkozó értékelésével! Az embernek szinte káprázik a szeme, s egy pillanatra átvillan az agyán: lehetséges-e egyáltalán, hogy *ugyanannak a dolognak* ennyire eltérő, egymástól merően különböző látszata legyen? Vajon tényleg ennyit torzíthat, mindkét irányban, az *történet szemlélet nemzeti látószöge*? Ami emitt fehér, az amott fekete, az itteni hiány ott többletként jelentkezik és vice versa? Hiszen tudata mélyén már régóta dereng, hogy mégiscsak *ugyanarról van szó*. Kossuth és Szemere végtére is nem mond, nem mondhat mást, mint Barițiu, Bărnutiu, Papiu és nyomdokaikban Xenopol, Iorga, Ciurecu, Prodan és — Pácurariu! Legfeljebb, és sajnos *ez a döntő*, máshonnan, más pozícióból nyilatkoznak. De hogyan lehet ezt a „helyzetet” meghaladni, mert hogy meg *kell*, azt az elmúlt másfél évszázad időről időre kiújuló, szinte periodikus szabályossággal ismétlődő kölcsönös vádaskodásai, egymásra mutogatásai, gondolom, eléggé nyilvánvalóvá teszik!?!

A továbblépés esélye — képletesen és valóságosan egyaránt — úgy hiszem, Szűcs Jenő frappáns szókapcsolatának — a *történet szemlélet nemzeti látószöge*²² — árnyalati módosításában rejlik! „Mindössze” a „nemzeti” jelzőt kell „európai”-ra cserélni, ami automatikusan a „látószög” *megemelését* is jelenti...

Előbb azonban, ki tudja, hányadszor már, s szándékosan az eddigi nyomon maradván, nem árt a „látószögek” egymáshoz való viszonyát még egyszer szemügyre venni! Ehhez viszont ismét vissza kell utalnom Kossuth előbbi beszédének egyik elgondolkoztató részletére:

„... A magyar nemesség — jelenti ki 1858-ban Magyarország volt kormányzója brit hallgatósága előtt — minden időben példátlan liberalitással nyitva tartotta kiváltságainak s velük az alkotmányos előjogoknak sorompóit mindenki számára, *ki magát tettben, becsben hozzá hasonlónak mutatta*. (Az én kiemelésem — B.-K. B.) s a hon s a szabadság védelmében hozzájárult...”²³ Vagyis, mondjuk csak ki bátran: „végelemzésben” és — legalábbis hosszú távon — *hajlandó* és még inkább *képes* volt vele azonosulni, intézményeibe integrálódni!

Igen, igen, de mi történik azokkal, akiknek ez valamilyen okból alig vagy egyáltalán *nem* sikerül? A kérdés természetesen szónoki, s azok, akik vették a fáradságot maguknak, hogy szövevényes fejtegetéseimet — Pácurariu és Szemeréék nyomán — végigkövessék, már bizonyára tudják is a választ: úgy viselkednek, úgy reagálnak, mint az erdélyi román nemzeti mozgalom „hátrányos (szó szerint: alsóbbrendű) helyzetbe” került értelmiségi vezetői! Azaz először minden tőlük telhetőt megtesznek, hogy „alkalmasságukat” bizonyítsák, ha kell, dokumentálják, történeti érvekkel ellássák, sőt, ha szükséges, eminens diákként még rá is licitáljanak a „követelményrendszerre”. Ha pedig ez nem megy, a kikoszarozott kérő módjára meghasonlanak vonzóerejével, megtagadják értékeit, és ezentúl minden energiájukkal megdöntésén, szétrombolásán fáradoznak!

Egy dolog azonban se így se úgy *nem* változik: éspedig maga a „látószög”, amely, láttuk Erdélyben (román szempontból) mindvégig *alulnézet*,

amit csak egyetlen módon vélnek kiküszöbölhetőnek: ha *felülnézetté* alakítják. Minden eszközzel és bármi áron!

Végső soron ez a *többszörös fénytörés* az oka Păcurariu (és mindazon román és magyar történészek, írástudók vagy politikusok) érzécsaladásának, akik nem tisztázzák magukban, hogy a „*transzilván prizma*” már csak ilyen: más képet mutat „alulról” és mást „felülről”, s a látványt tovább tarkítja-színezi, hogy megint csak másként bontja-szórja a fénysugarakat *Havasalföld* és *Moldva* felől, és máshogyan a királyi és „trianoni” *Magyarország* irányából! Minthogy időközben, némi *fáziskülönbséggel* ugyan, két közép-kelet-európai *nemzet* tudatának vált integráns, elidegeníthetetlen részévé és önszemléletének, önazonosságának archimedesi pontjává!²⁴ S tegyük hozzá: örökös vizályforrássá, valóságos Eris almájává, mindkét nemzetet kiszolgáltatva saját s egymás indulatainak vagy külső (nagyhatalmi) erők hideg számításainak. Olyan problémaszövevényyé, igazi gordiuszi csomóvá sűrűsödött tehát az idők során — s talán ez mindennél *károsabb* —, mely állandóan, folyamatosan, bár *eltérő mértékben* elterelheti figyelmüket saját társadalom- és nemzetfejlődésük gondjairól és zavarairól, illetve kifogást, felmentést, feloldozást nyújthat saját mulasztásaik, bűneik alól. Egyszóval: akadályozhatja, elodázhathatja, sőt újabb hosszú időszakra *ellehetetlenítheti az önvizsgálatot!* Végül, de nem utolsósorban: könnyen kezelhető, bármikor bevethető manipulatív esz- közt adhat saját vezető rétegei vagy hatalmi klikkjei kezébe!²⁵

Igen, ezt tudjuk már, szinte *közhelyszámba megy!* Elmondja, leírja történész, szociológus, publicista, politikus, rádióbemondó — itt is, ott is. Mégis, a feltételes reflexek törvényszerűségével szinte *fatális módon*, mindenki besétál, valósággal belesodródik a *csapdába!* Mint amikor nagyon rosszat álmodik az ember, s felébredéskor rémülten döbben rá, hogy a *lidércnyomás valós*, menekülnie kell, minden erejét összeszedve, hogy egérutat nyerjen. Igen, csak ezekben az egérutakban, ezek felkutatásában és tágitásában-szélesítésében reménykedhetünk. Mert ezek *igenis* vannak, léteznek! „Csak” meg kell találni őket, s tisztázni kell természetüket, állagukat, minőségüket. Ezért is időztem olyan *hosszan*, bizonyára sokak számára már-már *unalmasan* 1848—49 *román* és *magyar* megítélésén. Ha itt, ebben az *alapkérdésben* nem jutunk dűlőre, nem lépünk előre, nincs semmi esélyünk, hogy megértsük egymást. Ez az *igazi* viszonyítási pont! Innen mérlegelünk, ítélünk, illetve vádaskodunk *előre* napjainkig, és *hátra* a trákokig vagy sumérokig, egyre megy. Ezt cselekszi *minden* közép-kelet-európai írástudó, amikor megpróbál valamiféle rendet teremteni oly véglegesen összebonyolódott „közös dolgainkban”. Ezt teszi F. Păcurariu is, hallatlan energiával és — hangsúlyozom — tiszteletre méltó következetességgel.

Ám, mintha mégse lenne tudatában, hogy sok valós eleme dacára mégis van valami *történetietlen* abban, hogy a „kevély, gögös, felfuvalkodott” jelzöt egyként, egy emberként, egyaránt megkapják az engedetlen magyar törzsfők („nesupunerea lor trufaș” — 63. l.), a (középkori) „Erdély magyar fejedelmei” („semeții principi maghiari ai Ardealului” — 86. l.), Erdély „aranykorának” műveltsége és kulturális törekvései („în cultura ungară din această perioadă au predominat tendințele de afirmare orgolioasă a unei superiorități feudale” — 123. l.), 1848—49 erdélyi (magyar) nemessége („*trufia nobililor*” — 232. l.), a magyar uralkodó osztályok általában („spirit de *semeție* colonialistă” — 238. l.), gróf Tisza István („semeșului Tisza I.” — 327. l.), a két világháború közötti erdélyi magyar arisztokraták („aristocrații maghiari

cei mai înverșunati și mai semeți din Transilvania” — 344. l.). És — de ennek okát már tudni véljük — az erdélyi feudális rendek („semețile rînduieii feudale” — 379. l.), amelyeknek „kevélységéből és feudális türelmetlenségéből emelt áthághatatlan (bevehetetlen) falán („zidurile de netrecut ale semeției și intoleranței feudale” — 380. l.) megtört Erdély őshonos, elnyomott, megtört stb., viszont *többségi* lakosságának megannyi jó szándékú, jogos törekvése. Ám, s itt ismét elnézést kell kérnem az olvasótól, hogy türelmét ily mértékben újra próbára teszem, a legkeményebb elbírálásban, mint az várható volt, Kossuth Lajos (és általában a magyar köznemesség soraiból verbuválódott reformnemzedék) részesült.

Ennek megfelelően a „magyarok Titánjának”²⁶ 1848—49-es magatartása nem egyszerűen „kevélynek” minősül (279, 300. l.), hanem „féktelenül gögösnek és esztelennek” is („orgoliu fără frîu și fără control rațional” — 238. l.).

Nem, nincs szándékomban Kossuthék védőügyvédjévé szegődni, terem sem lenne most rá, így ítéletet sem kívánok hirdetni egy 140 éves történeti vitában, melynek kimenetele mindmáig nem dőlt még el. Viszont erőm és szerény lehetőségeim mértékében el szeretnék oszlatni néhány további, személyével kapcsolatos félreértést. Hiszen nem csupán egy régóta holt emberről van szó, akinek ez eleve kijár, hanem arról a magyar államférfiről, a XIX. századi s az egyetemes magyar történelem egyik legnagyobb alakjáról, akinek kezében egy történelmi pillanatban a magyar nemzet modern kori történetiájának legnagyobb, lehet, hogy soha vissza nem térő *történelmi esélye* összpontosult, mintegy megtestesítette azt. És Păcurariu is jó példa rá, a magyarságon kívül a szomszéd népek, a hajdani „nemzetiségek” szemében is. Azt pedig talán már a kiseddóvó polgárai is tudják, mivé lett, foszlott ez az esély! Nem is erről folyik a *vita*, inkább az okok és következmények láncolatáról, és sajnos, kimondva-kimondatlanul, még mindig legalább ennyire a *felelősségről* is. Amit nagyon sokféleképpen lehet megközelíteni és magyarázni! Merthogy feldolgozatlan indulattartalma és tökéletesen napjainkig sem lehántott érzelmi burka miatt meglehetősen „kényes téma”, külföldön is, itthon is. És nem csupán történész berkekben, a magyar historiográfia szakmai vitáiban maradt viszonyítási pont, hanem a magyar értelmiség különféle rétegeinek tudatában, beidegződéseiben is. Igazán nem mindegy tehát, hogyan végződik Păcurariu és Kossuth nézeteinek *szembesítése*, hiszen ez intellektuális játéknál jóval több: a jelenkori *román* és a mai *magyar* nemzettudatok egyfajta viszonyítására is módot ad. S talán elnagyolt és távolról sem véglegesnek gondolt válaszlehetőséget körvonalaz könnyelmű ígéretemre, ti. a kétféle nemzetfogalom újabb összevetéséből levonható óvatos következtetésekre.

Következzék hát a „végszó”, lássuk, hogyan is érvelnek vitapartnereink, ha a „látszólagos” tétről: *Erdélyről van szó!*

Kossuth (1862 nyarán): „...Erdély Magyarország ős-eredeti alkotásának ős-eredeti alkatrésze. — A magyar koronának kiszakíthatatlan gyöngy darabja. Erdély, oly föld, mely jogilag, *historiailag*, *physikailag*, *geographiailag*, *politikailag*, *statusgazdászatilag* a magyar korona integráns része ... oly föld, melyet Magyarországtól ephemer viszontagságok egy időre elszakítottak volt ugyan ... de melyet a *historia logikája* a magyar koronának visszaadott elébb külön administratioval, de politikai egységgel, később pedig administrationalis egységgel is...”²⁷ (Az én kiemeléseim — B.-K. B.)

Közbevetőleg nem érdektelen felidézni azt sem, hogyan reagált erre s általában a *magyar* (Kossuth-) *Jemigráció* 1848—49 keserű tapasztalatait és szo-

morú tanulságait részben megszívlelő és levonó, megbékélésre, a történelmi Magyarország demokratikus átszervezésére s a nemzetiségi jogok biztosítására vonatkozó ígéreteire egy kortárs román politikus, a *havasalföldi* polgári érdekű rétegek, a majdani román *burzsoázia* egyik prominens képviselője, Dimitre Brătianu, még 1859-ben:

„... Én nem hiszek a magyar urak szabadelvűségében és mérsékletében. Alarcz az, mely arra van számítva, hogy a császárt (III. Napóleon) megcsalják. Én tudom, hogy kizárólagosabbak, mint valaha, s én nem hiszek Magyarországnak... De ha még másképen volna is, mi sohasem juthatunk egyetértésre Erdély iránt, melyet mi Magyarországnak át nem engedhetünk semmi szín alatt. A Kárpátokon-túli románok velünk akarnak egyesülni, mi megígértük nekik, hogy támogatni fogjuk (törekvésüket); árulás volna, ha őket Magyarországnak átengednők. *A történelmi jog, melyre Magyarország hivatkozik, neveltséges...*”²⁸ (Az én kiemelésem — B.-K. B.)

És mit mond Păcurariu 1988-ban? Idézem:

„... A történelem tanulmányozása (kutatása) nem szolgáltathat eszközt (fegyvert) olyan illúziók szövésére vagy fenntartására, amelyeket maga a történelem objektív, konkrét fejlődése rombolt le könyörtelen előrehaladásakor. Még a legfondorlatosabb módon összetakolt tézisek valamiféle *illuzorikus jus primi occupantis-ról* (az első foglalók jogáról — F. P. kiemelésé!) sem éleszthetnek föl a középkorból származó jogelveket. *Az egyetlen tényező, amely az igazság és a nemzetközi jog alapján (talaján) állva, valamely terület hovatartozásában dönthet, az lakosságának többsége.* (Az én kiemelésem — B.-K. B.) Erdélyben — akárki akármit álmondna is — ez a többség elsöprő (megsemmisítő) arányban („proportie zdrobitoare”) a román nép oldalán van...” (64—65. l.)

Szóval, akárhogy csúrjuk-csavarjuk is, a legfontosabb eltérés, mely első pillantásra Kossuthék nemzetkategóriája („a politikai nemzet”) és Păcurariu felfogása, azaz végeredményben a mai román nemzetfogalom (a „homogén szocialista nemzet”) konstitutív elemét, integráns részét képező, már-már mitikus²⁹ terület — *Erdély* — hovatartozásának *legitimációs bázisában* fölfedezhető, az annyi, hogy az érvelésben a *történelmi jog* helyet cserélt a *többségi lakossággal!* (De vajon lényegi-e ez a *különbség?* Tartok tőle, hogy *nem...*)

Vagyis, ha ezen a nyomvonalon maradunk, okvetlenül *zsákutcába* jutunk! Az egérfogó bezárult... De figyeljünk csak, hátha mégis van valami-féle kiút belőle:

Ugyanaz a Kossuth, nagyjából ugyanabban az időben, de még a Duna-konföderációs tervezet önhibáján kívüli, idő előtti kipattanása miatti kényszeredett magyarázkodása előtt (1. 1862 nyarán fogant — idézett szöveg — részletét, melyben politikai ellenfelei azon vádja ellen védekezett, hogy ti. le akart volna mondani Erdélyről...) az Erdélyre vonatkozó román érvelést ugyan elutasítva az alábbi figyelemre méltó „instructiókat” adja — interpelláltatás céljából Londonban maradt hívének, Vukovics Sebőnek. Most ebből idézek:

„... *Ha van két nemzet, melly inkább mint más akármelly arra van hivatva hogy egymással a legszorosabb barátságban éljen, — ismétli meg 1848-as kijelentését — bizonyosan a Magyar s a Roumán az: s e kettő között ismét kétségtelenül a Roumán az, mellyet jövődjének minden érdeke arra utal hogy a szomszéd Magyar nemzettel barátságos viszonyban éljen, mert ... maga saját erejével sohasem azon függetlenséget melly után sovárog el*

nem érhetné, *sem ha a körülmények ingyen jóvoltából elérné, fen nem tartatná...*” Ebből, Kossuth szerint, az következik: „hogy az alig született Román nemzet, máris jövendőjét ássa alá, azon oktan agitatio által, melyek a Magyar Koronához tartozó Erdélynek; s Magyarország egy részének *annexiójára* vannak Bukarestből intézve, csak azért mivel ott Roumánok is laknak...”

Ezen „agitatioknak”, Kossuth megítélése szerint: „csak egy eredménye lehet... az, hogy a *Bukaresti agitatio* vissza (sic!) hatván az Erdélyi s Magyarországi Rouman lakosok vak szenvedelmeire, egyenesen az *Osztrák pokoli politica*jának kezére játszik, melly minden aljas eszközt felhasznál, hogy Magyarországon a különböző népfajokat a Magyarok elleni gyűlölségre bujtogassa, s így ezeknek alkotmányos *oppositio*jukat *elbénítva* *germanizáló*, *absolutisticus tendenciáinak*, minden népfajok elnyomásával *érvényt* szerezzen. E szerint a Bukaresti agitátorok, ábrándos izgatásaikkal fajrokonaik számára Magyarországon szolgabilincseket kovácsolnak, egyszersmind pedig az újon született Roumania jövendőjének ásnak sírt; mert semmi *sem bizonyosabb mint hogy Roumania nem lehet szabaddá, ha szomszédjában, a Magyar Kor(ona) területén a szabadság csakugyan elnyomatnék...*”³⁰ (Az én kiemeléseim — B.-K. B.)

Ne firtassuk most, hogy az eltelt 127 esztendő mennyiben igazolta, illetve cáfolta egy *sikertelen emigráns politikus*, de esetleg a nem is oly távoli jövőben ismét időszerűvé válható *politikai gondolkodó* jövendölését. Azt viszont máris érzékelhetjük, hogy a román nemzeti törekvések és a kiegyezés *kölcsönös összefüggésének* felvillantásán s a két nemzet napjainkban is érvényes *egymásrautaltságának* és *sorsközösségének* megismételt megállapításán túl a közös szabadság igénylésével olyan irányban indult el (1848 után,³¹ 1862-ben is!) amely felé nekünk is, talán még nehezebb körülmények s kevésbé áttekinthető viszonyok között, de súlyos *történelmi tapasztalatok* birtokában (1989-ben) *tapogatóznunk* kell...

Ehhez már „csupán” azt kell megvizsgáljunk, mélyen magunkba nézve, hogy volt-e, van-e *esélye* annak, hogy a magyar fél elismerje: létezik másféle „történelmi típus” (Kossuth) *nemzettévalás* is mint a magyar, és egy, a mienkéntől némileg eltérő, de végső soron ugyanabból a történelmi valóságból táplálkozó, annak részben más alkotóelemeiből építkező s ezért *ugyanazt más-képp más nézetben* látó és láttató nemzettudat???

És íme, csodák csodája, még erre is akad halvány precedens! A volt kormányzó környezetében élő és megnyilatkozásait nagy buzgalommal megörökítő Tanárky Gyula ugyanis 1864. szeptember 13-án az alábbiakat jegyzi fel a *politológus* Kossuth egy ihletett pillanatáról:

„...Kossuthot a historia tanulmányozásában nem a történelmi tények magokban érdeklik — hanem úgy szóllva a 'lábnyom' mit egyes epochák az emberi nem fejlődése nagy *procesu(sá)*ban hátrahagynak. E *processus* menetében bizonyos dolgok lehetetlenségekké lesznek, — ily lehetetlenség ha a mai osztrák monarchia) annyiféle nemzetiségeit eggyé lehetne olvasztani. Ily *absorptio összeolvasztásokból* támadtak a mai Európa... leghatalmasabb nemzetei — az angol, francia sat. mondhatni támadt az olasz is. De ennek kora lejárt átaljában. Ausztia csak egy *dinastia* érdekei követelményein áll fenn, — hiányzik *existentiájának* minden egyéb alapja. Egy-két év — vagy *50 év múlva következik-e be a bukás* (az én kiemelésem — B.-K. B.) — ez az amit meghatározunk *nem* lehet. Nemzetek történeteiben egy félszázad

annyi mint egy óra: de az osztrák monarchia felborulása bizonyos, — és a magyarnak örökösének kellene lennie, ha önként előbb fel nem adja magát...³²

Ezt az eshetőséget mérlegelve, melyben *ismerjük el*, ott bujkál a szintén oly sokat kárhozott, s ugyancsak az ország „aristokratikus” társadalomszerkezetére és viszonylag fejlettebb közállapotaira visszavezethető, ám nem egy esetben félreértett, sőt félremagyarázott rossz emléké Magyarországra, is, Kossuth így folytatja látomását:

„... Az oláhoknak Decebal és Traján idejéből derivált igényeik Erdélyre elég neveltségek magokban. De az oláh 6 milliomon felül van (értve az erdélyieket, Magyarországiakat is hozzá a két hercegségiekhez) — tehát ezzel meglehet hogy komolyan harcolni kell a magyarnak e vad igény fejében is...³³

Ha most tehát leszámítjuk azt, hogy Kossuth e szűk körben elhangzó *s nem* az európai nyilvánosságnak szánt nyilatkozatában az egyébként etimológiailag a magyar nyelvben teljesen szabályos, de épp a „transzilván prizma” torzító hatása miatt a románságra *már sértő* (s így kerülendő) oláh elnevezést használta s a kontinuitás tételét sem volt képes továbbra sem elfogadni, megítélésük szerint mégsem egészen jogosulatlan e kijelentésében egy eddig ismeretlen és teljesen új elemet fölfedezni! Nevezetesen az esetleges, illetve várható délkelet-európai hatalompolitikai változások intuitív előrelátásának tekinteni, s így a magyar politikai gondolkodásnak az összeurópai realitások felé való lassú elmozdulása egyik első, tétova jeleként értékelni.

Sőt, emlékezzünk csak, ebben a szövegrészletben az *őstörténet* és a *demográfia* itt, első ízben *ugyanabba az összefüggésbe* kerül, mint közel 125 év után F. Păcurariunál! S mivel fontos, egész eddigi gondolatmenetem *leglényegesebb* „fejleményéről” van szó, ismét ideírom a „kontextust”; tehát Păcurariu szerint:

„... a dáciai dáko-román lakosság folytonosságának konfirmációja — (amely, mint tudjuk, „minden kétséget kizár”) — ... *napjainkban, a XXI. század küszöbén*, amikor a nemzeti elv és a többség ama joga, hogy maga döntson valamely ország vagy tartomány összes problémájában *nincs semmiféle kapcsolatban valamely terület hovatartozásának kérdésével...*” (58. l. — az én kiemeléseim — B.-K. B.)

Másfelől pedig:

„... A történelem kutatása (tanulmányozása) *nem szolgáltat*hat eszközt (*fegyvert*) olyan illúziók szövésére vagy fenntartására, amelyeket maga a történelem objektív, konkrét fejlődése rombolt le könyörtelen előrehaladásakor...” (64. l. — az én kiemelésem — B.-K. B.) Heuréka!

De hát erről van és csak erről *lehet* szó! Az *őstörténet* és az etnogenezis ezek szerint egyrészt *nem mérvadók* valamely terület hovatartozásának és megoldandó belső (társadalmi) problémáinak vetületében, másrészt a történeti kutatás nem lehet eszköz illúziók gyártására, elvesztett uralmi helyzetek magyarázatára, és nem lehet jogcím, s még kevésbé fegyver esetleges korrekciójukra sem — vagyis a *történelmi jog elvetendő!* De hisz ez nagyszerű, mert ebben, *implicit*e az is *benne foglaltatik*, hogy megszerzett uralmi pozíciók indoklására s elnyomó rendszerek legitimálására is alkalmatlan! És egyáltalán, végzetes hiba a *történelmet* (mint tudományt) és a politikát (mint a mindenkori hatalmi-uralmi viszonyok megnyilvánulását) alá- és fölérendeltségi viszonyban elgondolni és működtetni: a történelem (és a történész) kiszabadulhat végre

az „ancilla politicae” státuszából... Persze nem rögtön, és csak átgondolt, el-
tökélt kölcsönös erőfeszítések eredményeképpen, mégpedig a *politológus* Kos-
suth által megjelölt egyetlen helyes irányban: a térség „absolutisticus tenden-
tiai” ellen, azaz a (társadalmi és nemzeti) „szabadságért” folytatott közös küz-
delemben...

Hogy ez utópia lenne? Megvallom, egyelőre erősen annak látszik. Păcurariu fejtegetéseinek belső logikája azonban, ha csupán szórványosan is, *szin-
tén* tartalmazza a továbblépés elemeit! Sőt, némely történelmi korrekciókat
maga végez el, helyesbíti az *Erdélyi Iskola* gárdájának nem egy tévedését,
nyesegeti a XIX. századi értelmiségi elődei túlzásait, időnként nem csak a ma-
gyar történészek „nacionalista optikáját” érzékeli, hanem saját honfitársaiét
is. S nagyon sok esetben a mai magyar állásponthez rendkívül közel álló ér-
tékeléseket ad (ha olykor más előjellel is) pl. az erdélyi románság beolvadási-
integrálódási tendenciáiról, az Erdélyben berendezkedő Habsburg Birodalom
célkitűzéseiről, a transzilvanizmusról, vagy teszem azt, a két világháború kö-
zötti erdélyi magyar szellemi életről, annak részletes, árnyalt, értő, bár he-
lyenként torzító, a tényeket manipuláló bemutatásával. De — megítélésem
szerint — elsősorban mégsem az ellenségesség, inkább a kíváncsiság vezeti, s
állandó szellemi izgalommal vizsgálja s elemzi tárgyát. Csakhogy ez, a szerző
minden jó szándéka, fáradozása, szinte hihetetlen szellemi erőfeszítése elle-
nére elvész, semmivé foszlik a *magyar nemességgel*, annak szemléletével és
képviselőivel folytatott *szélmalomharcban*. Emiatt véltem elengedhetetlenül
szükségesnek, hogy mindenekelőtt Păcurariu „látószögét” vegyem szemügyre.
Először esszézerű beleéléssel, majd alkotóelemeit tőlem telhető alapossággal da-
rabokra szedve, végül kötőanyagát is elemezve, újra összerakva. E fárasztó
művelet közben végig az volt az érzésem, s ennek helyenként hangot is adtam,
hogy Păcurariu valójában a *másfél évszázaddal* ezelőtt élt magyar *reformne-
messég* hangadó személyiségeit, mindenekelőtt Kossuthot tekinti *elsősorban*
vitapartnernek. (Ezért is tartottam indokoltnak nézeteik, noha terjengősre si-
keredett *frontális ütköztetését!*) S bevallom, időnként még az is átfutott az
agyamon, hogy a „transzilván prizma” okozta érzékcsalódáson túl, a szer-
ző még egy furcsa időbeli eltolódás — *décalage* — foglya is, amit talán a
két modern (polgári) nemzettudat kialakulásának történelmileg ugyan rend-
kívül kicsi, mégsem teljesen elhanyagolható *fáziskülönbsége* okozhat. Ezzel
persze nem azt akarom sugallni, hogy Păcurariu szemlélete 1850 táján meg-
rekedt, de bizonyos kitételei — pl. Mátyás udvarának „importált humaniz-
musáról” (68. l.), a mohácsi vésznek valamiféle istencsapásként való felfo-
gása, amiért a korlátolt „magyar feudálisok” érzéketlenül és részvétlenül néz-
ték Ștefan cel Mare törökellenes harcait (83. l.), az *Aprobate és Compilate*
erdélyi alkalmazását a világ első *apartheid*-rendszerként minősítő megállá-
pítása (106. l.), de különösen az a P. P. Panaitescu-tól átvett és egyébként a
románság népi (etnikai) asszimilációs képességét valóban bizonyító tétel, mi-
szerint a „18 milliós románság impozáns tömege” egyszersmind egész Dél-
kelet-Európa „legszámosabb népe” (59—60. l.) — reális mozzanataik ellenére
valahogy mégis a „három-tenger-mosta”, millenniumi, „harmincmillió”,
„Ezeréves Magyarország” képzetét s hangulatát keltette és persze divatos írói-
nak, valamint historikusainak „kedvenc eszméit” is földízte bennem. Ígyis
az önreflexió bántó hiányát, a belső problémák kivetítését, áthárítását, in-
dulatátvitelt, bűnbakképzést. Nem, *nem* ezt tartom az esszé legjellemzőbb vo-
násának, bár okkal-joggal megtehettem volna! Păcurariu munkáját sokkal

inkább egy önmagát, önazonosságát kétségbeesetten (újra)kereső értelmiségi réteg s közvetve egy dinamikus, szerfölött fiatal nemzettudat válságtünetének, belső bizonytalanságai és újjáéledt kételyei árulkodó jelének, s torz megnyilvánulásának tekintem. Amiben azonban az olykor élesen támadó hang s az állandó görcsös öngigazoló szándék mögött nem lehet nem észrevenni a békülékenység, a közeledés bizonyos, egyelőre nagyon viszonylagos elemeit sem! Ezért is hangsúlyoztam pozitív, előremutató megállapításait, elemzéseit! De egy pillanatra belém nyilallt, vajon milyen hatást tehet „szövegem” egy, mondjuk bukaresti vagy jaši-i, esetleg már valahol (Nyugat-)Európában élő fiatal román értelmiségire, aki csak a mai román tankönyvekből vagy párttörténeti közleményekből „ismeri” Erdély történetét, s esetleg még Păcurariu könyvét sem olvasta? Vagy mit fog gondolni róla az apámmal pontosan egyidős Francisc Păcurariu? Vajon nem fognak-e engem is a magyar nemesi nacionalizmus, a magyar szupremácia kései képviselőjének kikiáltani? Azok után, hogy európai magyarként, *egyoldalú empátiával* megpróbáltam *belülről* (és persze nem csak belülről) megvizsgálni e *reprezentatív*nak tekintett mű érvrendszerét, s *így viszonyítani e magyar szemlélethez*, majd erőmtől telhetően *mindkettőt az oly kívánatos európai nézőponthoz?* Vajon nem leszek-e ezután magam is, szándékaimmal szöges ellentétben a *román nemzet ellensége?*

A kérdést annál is jogosabban érzem, mert F. Păcurariu a XX. század végi román nemzet- és helyzettudat reprezentatív képviselőjeként könyvének 8. fejezetében Kossuth Erdélyre vonatkozó nézeteit taglalva partnert fedez föl „egy mai fiatal magyar történész” munkájában, aki történetesen azonos e sorok írójával. Olyannyira, hogy az ez idő tájt (1861—62) nem utolsósorban Cuza román fejedelemnek az 1860-as al-dunai fegyverszállítás során tanúsított „kétarcú” magatartása miatt konstantinápolyi megbízottja — egy erdélyi mágnás — hatása alá kerülő Kossuth időnként újjáéledő ellenérzéseit és hibásnak bizonyuló akkori helyzetelemzését többnyire éppen a szóban forgó könyvből választott idézetekkel bizonyítja és dokumentálja.³⁴ De — ez minden... Holott, elnézést a „pro domo” kiterőért, a kötet e hosszára nyúlt eszébe csaknem *minden* gondolatát, következtetését, ha nem is ennyire *expressis verbis*, de tartalmazza... Sőt, az egyetemes (háromágú, azaz havasalföldi, moldvai és erdélyi) román nemzetfejlődés lehetséges összefüggéseit tekintve, jóval többet is...

Vajon a „homogén román nemzet” koncepciója miatt vetette el eleve a szociológiai megközelítés és a szintetikus látásmód kínálta „következtetéseket”? Vagy inkább arról lenne szó, hogy a román nemzettudat *jelenlegi szintjén csupán a feltétlen azonosulással*, a fenntartás nélküli egyetértéssel képes bármit is kezdeni? Nem tudom, mindenesetre *Erdély történetének* odaáti „receptiója”, az a rendkívül heves érzelmi reakció, melyet kiváltott, máris óvatosságra int. Pedig az egy szerfölött higgadt, visszafogott, szakszerű „megközelítés” volt, jószerével inkább tényeket, mértéktartó elemzéseket közölt, s talán egy-két kivételtől eltekintve, került a „csinneket”. Persze tudom — Tordai Zádor egy viszonylag friss esszéjéből —, hogy a „közösségek közös igazságai erősebbek a tudományos módon kiformált igazságoknál!”³⁵ Akkor hát nem volna semmi remény? Vajon tényleg nincs semmi esélye annak, hogy Păcurariu és a jelenkori román értelmiség legjobbjai rádöbbenjenek, hogy most „a XXI. század küszöbén” nem a magyar nemesség (és még kevésbé a magyar kisebbség) a legnagyobb veszély a románságra, hanem az ország gazdaság- és társadalomszerkezetének örökölt problémái, eltérő fejlett-

ségi szintű, más-más történeti hagyományokkal rendelkező tartományainak változatlanul hiányos integrációja, amit még az is megterhel, hogy „Európa három történeti régiója” közül kettő, Közép- és (Dél)Kelet-Európa, éppen a mai Románia területén ölelkezik egymással. Az pedig, Szűcs Jenő méltán nevezetes esszéjéből³⁶ szintén ismeretes, hogy e „régiónk” határai, „strukturái” mennyire tartósak, s milyen keveset változtak az elmúlt ezer esztendő folyamán...

Vajon tudatában van-e ez az értelmiség, hogy a mai román univerzum öröklött gondjai, megoldatlan problémái s különösen az utóbbi negyedszázad belső „történései” miatt jelenlegi állapotában egyszerűen *nem* alkalmas a *kor-szerű átalakulásra*, s így alig valamicske sansza maradt, hogy modern eszmények befogadásával a siker reményében párbeszédet kezdeményezhessen, s újra megpróbáljon felzárkózni ahhoz az „Európához”, amelyhez részben görög-levantei eredetű³⁷ tehetséges diplomatái és nagyformátumú államférfiai, valamint kifinomult franciás műveltségű értelmiségi elitje révén többször is oly közel került?

S azt megint csak nagyon halkán merem megkérdezni, hogy a másik oldalon, a *magyar értelmiség* tisztában van-e vele, hogy rá is mekkora *felelősség* hárul a „balítéletek e (román) rendszere oszlatásában, a félreértések tisztázásában? Felmérte-e vajon, hogy a román nemzettudat épp azt a *rendkívüli*, szinte példátlan diplomáciai és politikai *sikersorozatot* nem képes maradéktalanul feldolgozni, higgadtan rendszerezni (1856-tól a krími háborút lezáró párizsi békétől az 1947-es, ugyancsak párizsi „újrendezésekig”), melynek viszsza-ja, az „Ezeréves magyar birodalom” szétesése, szétszedése bénító traumák láncolataként él a *magyar nemzettudatban*, továbbra is megemésztetlenül?³⁸

Vajon a magyar írástudó elit érzékeli-e, hogy jelenleg minden jó szándéka ellenére a *magyar hozzáállás sem alkalmas* a román görcsök enyhítésére!?! Mivel belőle is hiányzik a tényleges nyitottság, amelyben az *empátia igénye* s az erre alapozott *párbeszéd gyakorlata* egyaránt megjelenik? Vagy továbbra is hiú ábránd, hogy végre túlhaladta, „megbűnhődte már e” társadalom-(fejlődés), hogy mind ez ideig maga sem volt képes „összhangzásba hozni” „két-ágú” (nemesi-dzsentri-paraszti, illetve a szintén a köznemesi liberalizmusban gyökerező, de tipológiailag számos elemében „nyugatiasabb”) polgárosodásának máig ható látens disszonanciáit?

Márpedig enélkül nemigen tudhatjuk román sorstársainkat sem ráébreszteni, hogy a XXI. század szellemével nem csak a *történelmi jog* (s mögötte a feltételezett, rettegett „magyar uralmi” szándék) összeegyeztethetetlen, de a *többség elve* is. Hiszen ez utóbbi a *totalitarizmus* princípiuma, s óhatatlanul *amorf*, tagolatlan társadalomhoz, s így végső soron a térség „absolutisticus tendenciáinak” továbbéléséhez vezet! Amelynek meghaladására és felszámolására a Duna-táj *összes* népének, *minden* demokratikus erejének szövetkeznie *kell*.

Különben (Kossuth után szabadon): Semmi sem bizonyosabb, mint hogy Magyarország (sem) lehet szabadná, ha szomszédjában Románia területén a szabadság csakugyan elnyomatná...

Fogadjuk hát Francisc Păcurariu művét — nem csekély jóindulattal s nyitottsággal — e hosszú, gyötrelmes folyamat s áldozatos küzdelem, illetve az ehhez okvetlenül szükséges *román önvizsgálat* első, bár tétova, halvány, mégis ígéretes jeleként. Dum spiro, spero.

(Budapest, 1988. december—1989. január)

JEGYZETEK

Jelen tanulmány szemléletéhez, formálódásához több fogodztót találtam Tordai Zádor *Birtoklás vagy emberséges élet* c. esszéjében, amelyben a szerző az ERDÉLY TÖRTÉNETE (Akadémiai Kiadó, Bp. 1986. I—III.) c. *alapl munkával* kapcsolatos hiányérzetét, teljesületlen elvárásait összegezte, olyan termékeny szempontokat is felvillantva — valóságos „kívánságlistát” összeállítva —, amelyeket e szakmailag kiváló s koncepciójában is kiérlelt munka szerzőgárdája a kutatások jelenlegi stádiumában nemigen vehetett figyelembe, már csak a mű terjedelmi korlátozottsága miatt sem. Magam viszont jóval szűkebb tárgykörű és összehasonlíthatatlanul kisebb léptékű korábbi dolgozataimban — témáimból fakadóan — ösztönösen érvényesíteni igyekeztem.

Igy mindenekelőtt az egyetemes román történelemfelfogás és (nemzettudat) jó-részt *tabunak* tekintett belső összetevői, alkotórészei szociológiai vizsgálatát és igazságtartalmának empatikus megközelítését — egyezőval a jelenlegi román *hiperérzékenység* okainak feltárását, legalábbis feltételrendszerének felvázolását. Vagyis a nézőpontok, „látószögek” váltogatását, folyamatos egybevetését — és lehetőség szerinti „megemelését”.

Munkám során mindvégig tudatában voltam annak, hogy kísérletem a magyar nemzettudat jelenlegi szintje, s az ezzel (is) szorosan összefüggő erdélyi, s egyáltalán a romániai „állapotok” negatív kölcsönhatása miatt sokakban értetlenséget kelthet! Különösen, ha azt is tekintetbe vesszük, hogy román részről legjobb esetben is csak a Ceausescu-korszak után feltétlenül bekövetkező spontán román önvizsgálat esetén számíthat bármiféle méltánylásra, ami természetesen akkor is csupán nagyon részleges, viszonylagos lehet! De azt reméltem, hogy talán némelyeket mégis elgondolkoztathat, s hosszú távon esetleg kedvezhet az európai felzárkózás és a magyar—román együttműködés irányában tájékozódó belső erőknak. Addig azonban az ilyesféle „megközelítések” sorsa legalábbis bizonytalan, kétséges, az erőfeszítés maga pedig egyoldalú és *látszólag* korai, *idő előtti* — vagy könnyen *ilyennek* minősülhet!

De ennek megítélése végül is már nem az én dolgom... Viszont ugyanitt kell köszönetet mondanom Tordai Zádornak, hogy gondolatébresztő kéziratát számomra is hozzáférhetővé tette, valamint ifj. Entz Gézának, Szabad Györgynek és Szász Zoltánnak értékes megjegyzéseikért és kiigazításaikért.

Az esszében szereplő idézetek eredeti helyesírásuk szerint közöltem, s a nyilvánvaló hibákra, elírásokra (sic!)-jellel hívtam fel a figyelmet.

1. *Teleki Béla*: Harminc év távlatából: kézirat (kelte: 1974. okt. 15., 8 fólió).
2. Vö.: *Szenczey László*: Magyar—román kérdés, Bp. é. n. (1946), 161—164. l.
3. I. *Tóth Zoltán*: Az erdélyi román nacionalizmus első százada, 1697—1792, Bp. 1946. 111.
4. Korszellem és önismeret. Válogatás a két világháború közötti román esszéirodalomból. *Horváth Andor* fordításában és utószavával, Bukarest, 1988. 90.
5. *Tordai Zádor*: *Birtoklás vagy emberséges élet*: kézirat (1988. 39 fólió).
6. Vö.: *Makkai László*: Magyar—román közös múlt, Bp. 1948. 217—218.
7. Vö.: *Borsi-Kálmán Béla*: Együtt vagy külön utakon. A Kossuth-emigráció és a román nemzeti mozgalom kapcsolatának történetéhez (Nemzet és emlékezet), Bp. 1984. 67—68. 124.
8. *Makkai*: i. m. 203. és *Szenczey*: i. m. 31.
9. Vö.: *Miskolczy Ambrus*: Társadalmi és nemzeti kérdés az utolsó erdélyi rendi országgyűlésen. Különlenyomat a SZÁZADOK 1979. évi 5. számából, Bp. 1979. (Különösen 859—860.)
10. Szemere Bertalan összegyűjtött munkái. Naplóm. Száműzetésben írta *Szemere Bertalan*. II. kötet, Pest, 1869. 174—175. (A francia nyelvű betéteket a Siècle c. lap 1858. jan. 20-i számából fordítottam, amely *A. Ubicini*: *Mélange sur l'Orient*,

1849—1871. (Párizs én. n.) c. kötetének s. k. naplójegyzeteiből és újságkivágásokból álló függelékében maradt fenn.

11. *Szemere*: i. m. 179.

12. Ubicini viszontválasza a Siècle 1858. február 6-i számában jelent meg. *Ubicini*: i. m., függelék.

13. *Szemere*: i. m. 179.

14. Idézet: *Asztalos Miklós*: Kossuth Lajos kora és az erdélyi kérdés. Bp. 1928. 60.

15. Idézi: *Szabad György*: Kossuth politikai pályája... Bp. 1977. 150.

16. Vö.: *Asztalos*: i. m. 131., 145. és *Szabad*: i. m. 152.

17. Ld. még *Szabad*: i. m. 150.

18. *Kossuth Lajos*: Irataim az emigrációból. Második kötet. Bp. 1881. 135—136.

19. Hasonlóképpen nyilatkozik a nemesség származásáról fentebb idézett 1858-as beszédében is. *Kossuth*: i. m. 137.

20. *Kossuth—Helfy, S.(an) Francesco d'Albaro*, 1862. márc. 28. OL R 65, 1. cs. l. t. Idézi: *Borsi-Kálmán Béla*: A Kossuth-emigráció és a nemzetiségi kérdés. Dilemmák és alternatívák, KRITIKA, 1981. 12. sz. 3.

21. Vö.: *Miskolczy Ambrus*: Az Erdélyi Fejedelemség „birodalompolitikai” jelentősége az 1848. májusi válságban. In: A magyar polgári átalakulás kérdései. (Szerk. *Dénes Iván Zoltán, Gergely András, Pajkossy Gábor.*) Bp. 1984. 288. és *Szabad György*: Nézetek Magyarország és Erdély államjogi viszonyának rendezéséről a polgári átalakulás korában. In: Tanulmányok Erdély történetéről. (Szerk. *Rácz István.*) Debrecen, 1988. 128.

22. *Szűcs Jenő*: A nemzet historikuma és a történetiszemlélet nemzeti látószöge (hozzászólás egy vitához). Akadémiai Kiadó, Bp. 1970.

23. *Kossuth*: i. m. 137—138.

24. *Tordai Zádor*: i. m.

25. Vö.: az előző írás gondolatmenetével!

26. M. Kogălniceanu, a moldvai származású nagy román államférfi (és történész) nevezte így Kossuthot Interpelatiunea privitoare la expulzarea romanilor de peste Carpatii... c. 1886. febr. 11-i képviselőházi beszédében, in.: *Mihail Kogălniceanu*: Texte socialpolitice alese, Editura Politica, Bucuresti, 1967. 363.

27. *Kossuth Lajos*: Felvilágosítások a Dunai Confoederatio projectumához. In: *Kossuth Lajos iratai*. Hatodik kötet. Sajtó alá rendezte *Kossuth Ferencz*, Bp. 1898. 21.

28. *Kossuth Lajos*: Irataim az emigrációból. Első kötet (II. kiadás). Bp. 1880. 385.

29. Ebben a kérdésben (ti. a „kontinuitás” és az „Ezeréves Magyarország” szembeállításában) a legtudományosabb vitának is mitikus értelme volt, és minden tudományos érvelésnek mindenképpen volt ilyen vetülete és értelme is — bármit gondolt volna az, aki érvelt...” In.: *Tordai Z.*: i. m. (kézirat).

30. *Kossuth Lajos—Vukovics Sebők* urnak (sic!), San Francesco d'Albaro Genua mellett, Február 15 k. 1862, igen bizalmas (kétszer aláhúzva!), Magyar Országos Levéltár (OL), R 216 (Vukovics-iratok) 1. cs., 1. t.

31. *Kossuth* 1848. szeptember 12-én így nyilatkozott erről: (...) „Európának minden népiségei között a magyar és oláh az, melly ha élni akar, hivatva van egymás irányában a legnagyobb rokonszenvvel, egyetértéssel lenni (...) Ugy hiszem, a két népiségnek egyetértésében barátság és testvériségében a szabadság élvezete van, ez tehát ösztönül fog szolgálni arra, hogy szorosabban fűzzük azon kapcsolatot, melly eszköz lesz az alávaló ármányok megsemmisítésére, mellyek Magyarország és a Magyarországot lakó román ajkú népiség szabadságának elnyomására vannak intézve.” Idézi: *Szabad György*: Kossuth politikai pályája... 150.

32. *Tanárky Gyula* Napló, OL, R 195. l. cs., 1—3. t., 15. köt., 134—135. l.

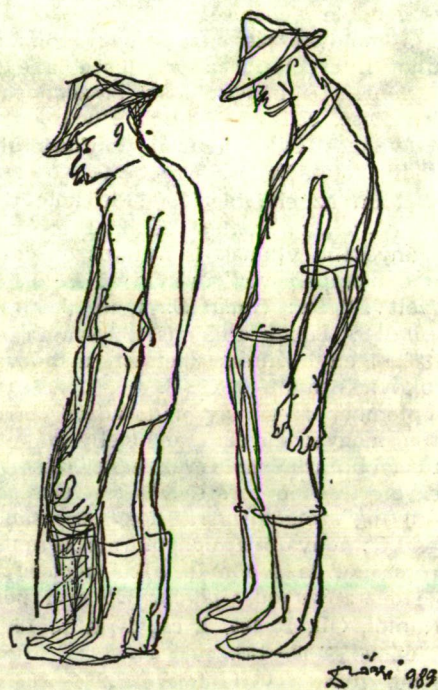
33. *Tanárky Gy.* Napló, uo., 138—139.

34. Vö.: *Păcurariu* jelen műve (VIII. fejezet) 284—286. l., ill. *Borsi-Kálmán Béla*: Együtt vagy külön utakon, 95—106.

35. *Tordai Z.*: i. m.

36. Szűcs J.: Vázlat Európa három történelmi régiójáról, Bp. 1983. [A kötet a Harmattan Kiadó „Domaines danubiens” (Dunátáj) c. sorozatában fr. nyelven is olvasható!] L. még Szűcs J.—Hanák Péter: Európa régiói a történelemben. Előadások a Történettudományi Intézetben, Bp. 1986.

37. Vö.: Borsi-Kálmán Béla: Együtt vagy külön utakon... I. fejezet és Szczy: i. m. 112.



DIÓSZEGI BALÁZS GRAFIKÁJA